

Günümüze Yansımaları Bağlamında Sevr'den Lozan'a Azınlıklar Meselesi ve Cumhuriyet Devri'ndeki Uygulamaları

Enes Mert Demir

Araştırma Makalesi

^a Dr., Gazi Üniversitesi,
Ankara/TÜRKİYE
enesmertdemir@gazi.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2661-9421

Geliş: 3 Ağustos 2024
Kabul: 9 Aralık 2024
Yayın: 10 Şubat 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından İtilaf devletleri/Müttefikler ve Ankara Hükümeti arasındaki barış görüşmelerinin yapıldığı Lozan Barış Konferansı'nda, uzun süredir var olan pek çok problemin çözülmesine çalışılmış; bu kapsamda taraflar arasında zorlu tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri de azınlıklar başlığıdır. Zira Batılı devletler, Sevr dâhil geçmişte elde ettikleri avantajları yeni dönemde devam ettirmek istemişlerdir. Türk heyeti ise azınlıklara ilişkin geniş kapsamlı talepler ile bu konudaki hukuki ve terminolojik hamlelere karşı millî menfaatleri önceleyen bir tutum sergilemiş; uluslararası hukuka ve karşılıklılık (mütakabiliyet) esasına dayanan bir çözüme ulaşmaya çalışmıştır. Bu makalenin amacı, azınlıklar sorununun, Lozan Barış Antlaşması'nda nasıl sonuçlandırıldığını madde madde Sevr Antlaşması ile kıyaslayarak tartışmak ve konunun Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanma safhalarını ortaya koymaktır. Böylece konuya ilişkin araştırmalar derinleştirilirken ilave olarak meselenin günümüze kadar olan uygulama yöntemleri ve yansımaları ile araştırmaya derinlik katılması amaçlanmıştır. Nitel araştırma ve analiz yöntemiyle hazırlanan çalışmada, Lozan tutanakları, antlaşma metinleri ile bu hususta hazırlanan raporlar başta olmak üzere konuya ilişkin literatürden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sevr Antlaşması, Lozan Konferansı, Lozan Barış Antlaşması, Azınlıklar

The Issue of Minorities from Sèvres to Lausanne in the Context of Its Reflections to the Present and Its Practices in the Republican Era

Research Article

*PhD., Gazi University,
Ankara/TÜRKİYE
enesmertdemir@gazi.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2661-9421

Received: 3 August 2024
Accepted: 9 December 2024
Published: 10 February 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

At the Lausanne Peace Conference, where peace negotiations were held between the Entente states/Allies and the Ankara Government following the victory of the National Struggle, many long-standing problems were attempted to be solved; in this context, tough negotiations were held between the parties. One of these is was the minorities Issue. This is because Western states, including Sevres They wanted to maintain their advantages in the new period. The Turkish delegation, on the other hand, displayed an attitude that prioritized national interests against the wide-ranging demands regarding minorities and the legal and terminological moves on this issue, and tried to reach a solution based on international law and the principle of reciprocity. The aim of this article is to discuss how the minorities issue was finalized in the Lausanne Peace Treaty by comparing it with the Treaty of Sèvres article by article and to reveal the stages of the implementation of the issue in the Republican Period. Thus, while deepening the research on the subject, it is aimed to add depth to the research with the implementation methods and reflections of the issue until today. The study, which was prepared with using qualitative research and analysis methods, benefited from the literature on the subject, especially the Lausanne minutes, treaty texts and reports prepared on this subject.

Keywords: Türkiye, Sèvres Treaty, Lausanne Conference, Lausanne Peace Treaty, Minorities

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Demir, Enes Mert. Günümüze Yansımaları Bağlamında Sevr'den Lozan'a Azınlıklar Meselesi ve Cumhuriyet Devri'ndeki Uygulamaları. *History Studies* 17, no. 1 (2025): 187-213.

Giriş

Azınlık kavramı, içeriği ve kapsamı itibarıyla çok geniş perspektifte tanımlamalar yapılabilecek ve esas olarak hukuki, sosyolojik açıdan ele alınması gereken anlamlara sahiptir.¹ Bu kavram, Latince “minor” yani az-küçük kelimesinden türemiş ve modern çağın ortaya çıkardığı ulus-devlet sisteminde “minorities” yani azınlıklar anlamına evrilmişti. Tarihi süreçte azınlık kavramının politik düzlemde gündeme gelmesi, Avrupa’daki reform ve rönesans hareketlerinin yansıması olan siyasi, ekonomik ve sosyal olaylar neticesinde 17. yüzyılda başlamıştı. Nitekim bu kavram, Avrupa devletleri arasındaki 30 yıl savaşları sonucunda reform hareketlerinin hız kazandığı bir ortamda dinî anlamda farklı olanları nitelendirmek için kullanılmış ve Vestfalya Antlaşması’nda da buna atıf yapılmıştı. Modern anlamda Fransız Devrimi’nin ortaya koyduğu siyasi ve toplumsal etkilerle uluslararası boyuta taşınmıştı. Bu açıdan azınlıklar gerek çok uluslu imparatorluklar gerekse yeni ortaya çıkan ulus-devletler için iç ve dış siyaseti ilgilendiren önemli konular arasında yer almış; uluslararası ilişkilerin ve hukukun konusu olmuştu.²

Genel olarak azınlık kavramı, bir toplumda sayıca az olanları niteleyebildiği gibi etki olarak hâkim unsur karşısında zayıf olanları veya bir topluluktaki ana unsurdan farklı din, dil, etnik, mezhebi ayrımları yani farklı kategorideki grupları, ötekini, sayıca az olanı, üstün/hâkim olmayan unsuru ifade edebilmektedir. Ancak hukuki açıdan bir grubun azınlık olarak adlandırılabilmesi için mutlaka yaşadığı ülkenin vatandaşı olması gerekmektedir. Bunun dışındaki kişiler “yabancı” kategorisine girmekte ve hukuk açısından farklı bir muameleye tabi olmaktadır.³ Şüphesiz azınlık kavramının, modern çağda ortaya koyduğu etki, 1789 Fransız Devrimi’nin yol açtığı ve tüm dünyaya yayılan milliyetçilik (ulusçuluk) akımıyla yakından ilişkilidir. Zira çok uluslu imparatorluk ve devlet içerisinde yaşayan, fakat kurucu veya yönetici unsurdan olmayanlar, hemen her ulus ve topluluğu etkisi altına alan milliyetçilik akımıyla birlikte bağımsızlık arayışına başlamıştı.⁴ Dolayısıyla milliyetçiliğin kendisi açısından yıkıcı etkileriyle karşılaşan devletler nezdinde bu ulus ve grupların “azınlık” olarak nitelendirildiği; böylece modern anlamda “azınlıklar sorunu”nun ortaya çıktığı görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu da çok uluslu bir yapıya sahip devletlerden biriydi. Osmanlı hukukuna göre toplum Müslümanlar ve gayrimüslimler yani zımmîler (yani korunan sahip çıkılanlar) olarak ikiye ayrılmaktaydı ve Osmanlı’daki millet kavramı dinî terminolojiyi ifade etmek için kullanılmaktaydı. Bu noktanın özellikle altı çizilmelidir ki Osmanlı’da resmi bir

¹ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzat, İctihat, Uygulama*. 7. baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları: 2015) 26-27.

² Oran, *Türkiye’de Azınlıklar Kavramları*, 20-21; Baskın Oran, “Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49/3, (1994): 284, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001728; Nilgün Atıcı Köktaş ve Hakkı Büyükbaş, “Lozan Antlaşması, Dinî Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu,” *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2, (2016): 2; Özlem Seven, “Lozan’da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007) 3-4, 27.

³ Oran, “Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” Bölümü” 284; Remzi Altunpolat, “Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması’nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye’de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005) 11-15; Yakup Açar, “Azınlık Hakları” (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2007) 35-47.

⁴ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, *19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler*, der: Birsen Öz, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010) 307-317; Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012) 277.

azınlık kavramı yoktu.⁵ Öte yandan gayrimüslim unsurlar; Osmanlı hukuk ve idare sistemine göre her türlü din ve ibadet özgürlüğüne sahip olsalar da devlet yönetiminde yer alamadıkları ve aynı zamanda Müslümanlara göre nüfus bakımından da az oldukları için adı konmamış bir azınlık durumundalardı. Nitekim milliyetçilik akımı, kısa zamanda Osmanlı'daki gayrimüslimleri etkilemiş ve harekete geçirmişti. İlk olarak Sırp, 19. yüzyılın başlarında isyan etmiş ve yıllar süren bir mücadele sonucunda sırasıyla özerklik ve bağımsızlık elde etmişlerdi. Aynı şekilde Rumlar, çoğunluk olarak yaşadıkları Mora Yarımadası'nda isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmışlardı.⁶ Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde yüz binlerce Rum vatandaşın yaşamaya devam ettiği ifade edilmelidir.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri karşısında zayıflaması ve mağlup ayrıldığı savaşlardan sonra imzaladığı antlaşmalarda da azınlıklar konusu gündeme gelmişti. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya ve diğer devletlerin, Osmanlı'da nüfuz sahibi olma ve Doğu Sorunu çerçevesinde, azınlıkları bahane ederek Osmanlı iç işlerine karışmaya başladıkları görülmektedir.⁷

Sırp ve Rumların yanı sıra Osmanlı içerisindeki gayrimüslimlerden biri de Ermenilerdi. İlk defa 1878 Berlin Antlaşması ile uluslararası camianın gündemine giren ve Batılı ülkelerin sürekli istismar ettiği bir konu olan Ermenilere verilecek haklar, Osmanlı Devleti açısından büyük bir sorun teşkil edecekti. Zira Ermeniler, başta Rusya olmak üzere Batılı ülkelere aldıkları destekle çeşitli isyanlar çıkartarak devleti güç durumda bırakmaya başlamıştı.⁸ Şüphesiz tüm bu hareketler Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdit ediyordu.

Osmanlı'da yaşayan Rumlar, Museviler/Yahudiler, Ermeniler, Süryaniler, Nasturiler ve Keldaniler de kendi içlerinde mezhep bakımından Katolik, Gregoryen ve Ortodoks cemaatlerine ayrılmaktaydı. Bu cemaatlerin de her birinin kendine yakın Avrupa devletiyle teması bulunmaktaydı. Öte yandan Sırp ve Rumların bağımsızlık kazanmaları, benzerlerinin yaşanmasını önlemek için Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlara Müslümanların sahip olduğu hakların verilmesini gündeme getirmişti. Bu durum diğer yandan da Batılı büyük devletlerin (Düvel-i Muazzama) gayrimüslim unsurların hamisi sıfatıyla Osmanlı iç işlerine karışmalarına zemin hazırlamıştı.⁹

Bu yaşananlar karşısında Osmanlı Devleti, azınlık olarak görülen gayrimüslim vatandaşlarını devlete bağlamak için onların sahip oldukları haklarını genişleten (1839 tarihli Tanzimat Fermanı) ve gayrimüslimlere Müslümanlarla eşit haklar veren (1856 tarihli Islahat Fermanı) iki nizamnameyi yürürlüğe koymuştu. Ayrıca 1876 ve 1908'de yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsî'de (anayasa) Osmanlı vatandaşı olan herkes din ve mezhep ayırt etmeksizin "Osmanlı" sayılır ifadesiyle ortak bir vatandaşlık tanımı getirmişti.¹⁰ Bu sayede Osmanlı'da

⁵ Ramazan Erhan Güllü, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme," *BİLİG*, 95, (Güz 2020): 151-152, <https://doi.org/10.12995/bilig.9507>.

⁶ Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, (2000): 265-270.

⁷ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramları*, 20-21.

⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. (Ankara: Belge Yayınları, 1987) 227-273; Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005) 45-78.

⁹ Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan", 61; Sinan Demirağ, "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları" (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015) 17-19.

¹⁰ Açar, "Azınlık Hakları", 111-113.

açılan Meclis-i Meb'ûsânında gayrimüslimlerin mebus olması ve cemaatlerine yönelik çıkartılan nizamnameler gibi uygulamalar hayata geçirilmiş; Osmanlı vatandaşlığı ortak paydası ön plana çıkartılmıştı.¹¹ Ancak bu durum adı geçen unsurlardan bir kısmı açısından tatminkâr olmamış; aksine Batılı devletlerden aldığı desteklerle ulusçu/bağımsızlık amaçlı hareketlerini genişletmelerine kapı aralamıştı.¹² Nitekim bu süreçte talepleri doğrultusunda Bulgarlar ile Katolik, Protestanlar, Ortodoks unsurlar ve Rum Melkitler de yeni haklar ve ayrıcalıklar (imtiyazlar) elde etmişlerdi.¹³

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirdiği 19. yüzyılda; milliyetçilik akımının etkisi, yaşanan savaşlar sonucunda bazı ulusların bağımsızlık kazanması, diğer ulusları da harekete geçirmişti. Buna karşın devletin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik aldığı önlemler istenilen sonucu vermemişti. Nitekim Balkan Savaşları sonucunda Balkan ulusları da Osmanlı Devleti'nden kopacaktı.

Sonunda azınlıkların, Batılı ülkelerin desteğiyle yeni bağımsızlıklara zemin hazırlayacak şekilde sürekli yeni haklar elde etmesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasıyla farklı bir duruma evrilmişti. Zira bu süreçte Ermeniler ve Rumlar gibi Osmanlı'dan toprak talep eden azınlıkların yanı sıra Araplar, hatta Kürtler (bazı Kürt aşiretleri) Müslüman unsurların da bağımsızlık ve toprak talepleri olmuştu.¹⁴ Bunun yanı sıra Osmanlı'ya bırakılacak topraklarda devletin egemenliğini sarsacak ölçüde yeni haklar istemesine yol açmıştı. Adı geçen unsurların savaş sonrası taleplerini dile getirdikleri uluslararası arena ise Paris Barış Konferansıydı.¹⁵ Şüphesiz bu konuda savaşın galibi olan İtilaf devletleri/Müttefikler, Osmanlı topraklarındaki çıkarları doğrultusunda kendilerine yakın ulusları destekliyorlardı. Öte yandan azınlıkların toprak taleplerinin birbiriyle çelişmesi paylaşım planlarının netleştirilmesini güçleştirmişti.¹⁶

Bu dönemde ortaya çıkan işgallerle gayrimüslimlerin birçoğunun bölücü tutumları ve Anadolu'daki Türk varlığını tehdit etmeleri karşısında Millî Mücadele kadroları, Osmanlı vatandaşlığı kavramından tamamen ayrılarak bu unsurlar için "azınlık" tabirini kullanmaya başlamıştı.¹⁷ Nitekim Sivas Kongresi Beyannamesi'nin 3. maddesinde Ermenilik ve Rumluk içerikli bağımsız yapı kurmalarına izin verilmeyeceği vurgulanmış; 4. maddesinde de

¹¹ Yavuz Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları," *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/2, (2015): 53-60, <https://doi.org/10.17550/aid.76834>; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*. 3. Kitap (Birinci Bölüm), 4. baskı, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018) 162.

¹² Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004) 90-146; Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan", 65; Konuya ilişkin Mustafa Kemal Paşa da Millî Mücadele Dönemi'nde yaptığı bir açıklamada bu süreci değerlendirirken Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere asırlardır her türlü hakkı verdiğini; onların başına gelenlerin, kendilerinin yabancı ülkelerin entrikalarına alet olarak ve aldıkları ayrıcalıkları suiistimal ederek devletin aleyhinde ayrılıkçı faaliyetler gütmeleri yüzünden olduğunu belirtmişti. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*. 10. baskı, C.3, Hazırlayan, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969) 1178-1185.

¹³ Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7/2, (2018): 269; Güllü, "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı?" 152-153.

¹⁴ Gayrimüslim unsurların bu süreçteki faaliyetleri ve hedefleri hakkında bkz. Oya Girit, "Millî Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994) 39-59.

¹⁵ Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*. (İstanbul: Doğan Kitap, 2007) 39; Köktaş ve Büyükbaş, "Lozan Antlaşması" 3.

¹⁶ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*. Çeviren Şerif Erol, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996) 150-156; Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, 145.

¹⁷ Halil Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006) 185-186; Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası", 269.

Müslüman olmayan unsurların tüm hakları ve hukukları korunduğundan bunlara siyasi ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıkların verilmeyeceği belirtilmişti.¹⁸ Mîsâk-ı Millî metninde de bu konuda açıkça değinilmişti. Öyle ki Millî Mücadele'nin hedef programı olan Mîsâk-ı Millî belgesi; azınlıklara verilecek hakların, komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı hukuki haklara sahip olması hâlinde kabulüne yönelikti.¹⁹

Buna rağmen Müttelikler, Sevr Projesi'ni Osmanlı Devleti'ne dikte etmişlerdi²⁰ Ancak Sevr Antlaşması imzalanca da (10 Ağustos 1920), henüz Meclis ve padişah onayından geçmemişti. Esasında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele Hareketi sayesinde Sevr'in fiili ve resmi açıdan yürürlüğe girme imkânı olmayacaktı. Bu Antlaşma; siyasi, askerî ve ekonomik olduğu kadar azınlıklara verilen haklar ve hukuki açıdan da devletin bağımsızlık ve egemenliğine gölge düşürmekteydi.²¹

Nitekim Lozan Barış Antlaşması'nın "Ekalliyetlerin himayesi / azınlıkların korunması" başlıklı dördüncü kısmındaki 140-151. maddelerde bu konu ayrıntılı olarak açıklanmıştı. Azınlıklara tanınan hakların hiçbir şekilde kısıtlanamayacağına dair hükümler (140, 141. ve 145. maddeler) devletin egemenliğini sınırlayacak nitelikteydi. Aynı şekilde 147. maddeye göre azınlıklar tanımı sadece din üzerinden değil ırk, dil ve din üzerinden yapılmıştı. Böylece Türkler dışında Osmanlı'da yaşayan tüm ırk, dil, din ve mezhep farklılığı bulunan unsurların azınlıklar kapsamına alınacağı kabul edilmiş olmaktadır.²² Müttelikler açısından azınlıklar konusu o denli önemliydi ki Sevr'in 36. maddesinde İstanbul'un başkent olarak kalması, azınlıkların haklarına tam riayet edilmesi şartına bağlanmıştı.²³

Sevr'in öngördüğü bu ağır şartlar, egemenlik ve bağımsızlık amacıyla verilen Millî Mücadele ile sahada geçersiz kılınmıştı. Şimdi sıra diplomatik arenada da buna ulaşmaya gelmişti. Nitekim her alanda bekleyen sorunların çözülmesine yönelik 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı toplanmıştı.²⁴

Azınlıklar sorununun, Konferans'ta taraflar arasında hangi tezlerle ele alındığı ve nasıl sonuçlandırıldığına Sevr ile kıyaslanarak ortaya konulması önem arz etmektedir. Çalışmada konuya ilişkin hazırlanan araştırma ve telif eserler ile tezler etraflıca incelenmiştir. Bu makalede ise konu Sevr ve Lozan'ın maddeleri üzerinden karşılaştırmalı şekilde ele alınmış; tarafların perspektifinden hedeflenen ve elde edilen bulgular, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilerek konuya derinlik katılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra özgün olarak azınlıklara yönelik Cumhuriyet Devri'ndeki uygulamalar ve konunun günümüze yansımaları da incelenerek konu bütüncül bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece azınlıklar sorununun ortaya çıkışından Lozan'a ve Lozan sonrası süreçten günümüze hangi aşamalardan geçerek nereye evrildiği nitel analiz metoduyla

¹⁸ *Milli Egemenlik Belgeleri*. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Derleyen Sefer Yazıcı, (Ankara: TBMM Basımevi, 2015) 28-31.

¹⁹ *Milli Egemenlik Belgeleri*, 36-37; Mustafa Budak, *Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. 5. baskı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014) 155-166.

²⁰ Budak, *İdealden Gerçeğe*, 283-285.

²¹ Konu hakkında değerlendirme için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, (Bahar 2016): 32-33, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000438; Baskın Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümü", 286.

²² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953) 571-576.

²³ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, 544.

²⁴ Mustafa Budak, *99 Soruda Lozan*. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018): 17-20, 24-26.

incelenerek elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Azınlıklar konusunun günümüzdeki durumunun da tartışıldığı bu çalışma ile literatüre yeni bir katkı sunulması planlanmaktadır.

2. Lozan Barış Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu

2.1. Konferans'ta Azınlıklara Yönelik Öne Sürülen Tezler

Lozan Barış Konferansı'nda, Türk heyetinin karşı taraf temsilcileri ile çetin müzakerelere²⁵ yol açacak konu başlıkları bulunmaktaydı ki "azınlıklar sorunu" da bunlardan biriydi. Nitekim Ankara Hükûmeti, Lozan'da tartışılacak konularla ilgili hazırladığı talimatnamenin azınlıklar bahsinde; millî egemenliği kısıtlayıcı hususların kabul edilmemesi ve mübadelenin esas olduğu ilkesini benimsemişti.²⁶

Buna karşın başta Fransa ve İngiltere²⁷ olmak üzere Müttefikler, azınlıklar konusunda özel hassasiyet gösteriyordu. Konunun doğrudan muhatabı ise Yunanistan'dı. Dolayısıyla bu sorun, Türk ve Yunan tezlerinin tartışılması etrafında şekillenecek, azınlıklar konusuyla uzun yıllardır ilgilenen İtilaf devletleri de kendi görüşleri çerçevesinde sorunun ele alınmasında belirleyici olacaktı.

Neticede Lozan Barış Konferansı'nda "Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu" oluşturulmuştu.²⁸ Bu komisyona İtalyan Marki Garroni başkanlık edecekti.²⁹ Komisyonunda ele alınacak başlıklar arasında azınlıkların durumunun yanı sıra nüfus mübadelesi, Türkiye'de bulunan yabancılar ve Ermenilerin geleceği gibi bu başlıkla bağlantılı konular da bulunuyordu. Komisyona bağlı "Ekaliyetler/Azınlıklar" ile "Ahali Mübadele" alt komisyonları teşkil edilmişti. Konferans'ta öncelikle siyasi ve askerî konular tartışıldığı için "azınlıklar sorunu" ilk olarak 12 Aralık 1920 tarihli toplantıda ele alınmıştı. Oturumda ilk söz alan İngiltere Temsilcisi Lord Curzon, azınlıklar sorununun Batılı devletler nazarında büyük önem taşıdığını, özellikle Ermeniler için "Ermeni Yurdu" nun temin edilmesi kapsamında kendileri için bir amaç olduğunu ifade etmişti.³⁰

Türkiye'nin tezi ise dinî azınlıkların haklarının, karşılıklılık (mütekabiliyet) esasında sınır dışında yaşayan Müslüman Türklerin hakları ölçüsünde olmasına yönelikti. Türk heyetinin bu kapsamdaki temel tutumu, ırk veya etnik esaslı değil dinî esaslı bir azınlık anlayışı üzerineydi. Fakat Baskın Oran, bunun sadece bir dinî ölçüt olmadığını, aksine gayrimüslim azınlığın tek ölçüt olarak kabul edildiğini belirtmektedir.³¹

Ne olursa olsun gerçek şu ki İtilaf devletleri sorunu etnik boyutta gündeme getirmişti. Onlara göre bu konu çok önemliydi. Nasıl 19. yüzyıl boyunca gayrimüslimlerin hakları ve koruyuculuğu bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmeye çalışmışlarsa

²⁵ Lozan'da Türkiye'yi temsil eden delegeler için bkz. Selma Göktürk Çetinkaya, "Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922)," *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26/46, (2024): 118-119.

²⁶ Baskın Oran, "Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası*, C.I, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013) 217; Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 196-197; Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan", 70-71.

²⁷ Lozan'a gelirken İngiltere için "Azınlıkların Korunması Meselesi", (en çok arzu edilenler) olarak B Kategorisindeydi. Bkz. Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*. 4. baskı, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017) 73.

²⁸ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Çeviren Seha L. Meray, Takım I, C.1, Kitap 1, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2018) 13.

²⁹ Budak, *99 Soruda Lozan*, 57.

³⁰ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 196-207.

³¹ Fakat Baskın Oran, devamında dinin ölçüt kabul edilmesi durumunda Alevilerin de azınlık sayılabileceğini belirterek meseleye farklı bir bakış açısı getirmiştir. Bkz. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramları*, 64-65.

Lozan'daki genel tutumları da aynıydı. Ancak Türk Hükûmeti; Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gibi Müslüman olmayan unsurları "gayrimüslim azınlık" olarak kabul ediyor, Müslüman olan fakat Türk ırkından olmayan Kürt, Çerkez, Abaza, Boşnak gibi grupları tabii Türk olarak görüyordu.³²

İtilaf devletleri çeşitli unsurlar üzerinden azınlık kavramını savunmanın yanı sıra -Sevk ve İskân Kanunu'na tabi tutulmalarından ötürü- başta Ermeniler olmak üzere (Rumlar, Museviler/Yahudiler, Süryaniler, Nasturiler ve Keldaniler gibi) Anadolu'da yaşayan diğer azınlıklara tanınacak hakların Sevr çerçevesinde uygulanmasını sağlamaya çalışmaktaydı.³³

Bu şartlar altında azınlıklar sorunu Lozan'da zorlu tartışmalara sahne olmuştu. Konferans tutanakları incelendiğinde, İngiltere büyük ölçüde Yunanistan'ın tezlerini destekliyordu. Nitekim Türkiye'nin kendi topraklarındaki Rumlarla ilgili tutumunun, Yunanistan'daki Türklerle ilgili tutumu belirleyeceğini ifade eden İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon, özellikle İstanbul'daki Rumların korunması gerçekleşirse Batı Trakya'daki Türklerin de varlıklarının ve haklarının korunacağını belirtmişti. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan arasında bir süredir devam eden savaşların meydana getirdiği suçları affetmek üzere genel af ilan edilmesi, Türkiye'deki Hristiyanlarla Batı Trakya'daki Müslümanların uygun bir vergi karşılığında askerlikten muaf tutulması, her iki taraftaki azınlığa buldukları yerde serbestçe giriş-çıkış ve dolaşma hakkı verilmesi ile azınlıkların sahip oldukları malların ve hakların kısıtlayıcı olmaması gerektiğini açıklamıştı. Tüm bunları denetlemek üzere Türkiye ve Yunanistan'da Cemiyet-i Akvam'ın denetleyici/gözlemci bir kuruluşu bulunacaktı. Curzon konuşmasında; sadece gayrimüslim azınlıklar olarak değil tek tek ırkları saymıştır ki bunların başında Rumlar, Ermeniler, Nasturiler ve Asuriler gelmekteydi. Ayrıca Ermenilerin, yurtlarından göç ettirildiğinden bahsederek Ermeni nüfus için Anadolu'nun doğusunda veya Kilikya'da bir yer bulunması gerekliliğine dikkat çekmişti.³⁴ Anlaşılacağı üzere İtilaf devletlerinin politikası, azınlıklarla ilgili eski statüyü devam ettirmeye yönelikti.

Lord Curzon'un ardından Fransa adına söz alan Camille Barrere de ülkesinin doğu milletlerinin haklarını iyileştirmek için yıllardır mücadele ettiğini ve Curzon'un sözlerini desteklediğini belirttikten sonra Türk heyetinin bu konudaki beklentilerine olumlu karşılık vermesini umduğunu söylemişti. İtalya adına Marki Garroni de kısa bir açıklama ile azınlıklara ilişkin müttefiklerinin görüşlerine katıldığını belirtmişti.³⁵ Görüldüğü üzere İtilaf devletleri, Türk heyetine karşı ortak bir şekilde hareket etmekteydi.

Bu açıklamalara karşı Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa ise konuşmasına, azınlık haklarına ilişkin Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı ve hiçbir ülkeyle kıyas dahi kabul edilemez haklardan ve dinî özgürlüklerden örnekler vererek başlamıştı. Ona göre Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) garantisi ve denetlemesiyle sağlanmaya çalışılan haklar, zaten çok öncesinde Osmanlı yönetimi tarafından azınlıklara verilmişti. Son 100 yıldır Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlar bağımsızlık hareketlerine girişmişse de bu Osmanlı yönetiminin vermektense sakındığı hakların eksikliğinden değildi. Aksine bu durum Batılı büyük devletlerin kışkırtmaları sonucu ortaya çıkmıştı. Esasında Balkanlardaki Slav ırklarının ayrılıkçı hareketleri ile Rusların kışkırtmasıyla Ermenilerin isyanları, daha çok Müslümanlara zarar

³² Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 200-202; Budak, *İdealden Gerçeğe*, 301-304; Demirağ, *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar*, 73.

³³ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 200.

³⁴ *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 180-184.

³⁵ *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 184-187.

vermişti. Dolayısıyla İsmet Paşa'nın Curzon ve diğerlerinin önerisine karşı görüşü şu şekildeydi:

- Birtakım devletlerin, azınlıkların haklarını öne sürerek Türkiye'nin içişlerine karışması engellenmeliydi. Bunun için gayrimüslimlerin sadece yaşadıkları ülkenin-Türkiye'nin kendi iç kanunlarıyla sağlayacağı korumadan yararlanmaları gerekmekteydi.

- Kışkırtma ve sonrasında meydana gelebilecek iç isyanları önlemek için Müttefiklerin veya Cemiyet-i Akvam'ın garantörlüğüne ihtiyaç duyulmamalı ve Türkiye'nin iç kanunlarına güvenilmeliydi. Bu bağlamda İsmet Paşa, gayrimüslimlerin haklarının iyileştirilmesinin bu ilkelere bağlı olduğunu, bunun için Türklerin ve Rumların mübadelesinin gerektiğini, ülke içinde kalacak azınlıklara da kanunlarla en iyi garantilerin verileceğini belirtmişti.³⁶

Lord Curzon ise İsmet Paşa'nın Cemiyet-i Akvam hakemliğine karşı çıkmasına anlam veremediğini, Türk ve Rum mübadelesinin istenmesinin de azınlıklar konusuna çözüm getirilmesini zorlaştıracağını, zira az veya çok belli miktarda bir azınlığın bu ülkelerde kalacağını dile getirmiş ve sorunun detaylı bir şekilde ele alınması için bir alt komisyon kurulmasını önermişti. Yunanistan temsilcisi Venizelos da Curzon'un sözlerine katılarak Ankara'nın Mısâk-ı Millî'de belirtilen çerçevede azınlıklara hak vermesi gerektiğini, Yunanistan'ın da aynı hakları vermekten yana olduğunu ve kendilerinin Cemiyet-i Akvam'ın denetlemesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirmişti. İsmet Paşa bir kez daha kendi tezlerinin haklılığını vurgulamış, konunun alt komisyonda ele alınmasını kabul etmişti.³⁷

Konu, 13 Aralık 1922 tarihli oturumda ikinci defa ele alınmıştı. İlk sözü alan İsmet Paşa, konuşmasına Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı zulümler (mezalim), Türk halkına ve şehirlerine verdiği maddi ve manevi zararlardan bahsederek başlamıştı. Ortaya çıkan tablo, Anadolu'daki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin mübadelesini zorunlu kılıyordu. Fakat İstanbul doğumlu Rumlar kapsam dışı tutulabilirdi. Ayrıca Batı Trakya'nın Yunanistan'a ait olduğunu henüz kabul etmediklerini ve haliyle bu konuda henüz bir açıklamanın doğru olmadığını, Rumlar dışında Ermeni, Nasturi, Yahudi gibi Türkiye'de yaşayan azınlıklarla Türkiye'nin herhangi bir sorununun olmayacağını ve bunların haklarının garanti altına alınacağını, Cemiyet-i Akvam'ın gözetmenliğine ise Türkiye'nin içişlerine karışmaya yol açması nedeniyle karşı olduklarını, azınlıkların vergi karşılığında askerlikten muaf tutulmalarının da eşitliğe aykırı olacağını bildirmişti. İsmet Paşa ayrıca sadece Yunanistan'da değil, diğer ülkelerdeki (başta Balkan ülkeleri) Müslüman azınlıklar için de aynı garantileri istemişti. Bu isteklere karşı Lord Curzon ve Venizelos önceki görüşlerini tekrarlayan cevaplar vermişti. İsrarla üzerinde durdukları nokta, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'ın gözlemci kuruluşunu yani denetimini kabul etmesiydi.³⁸ İsmet Paşa'nın açıklamaları değerlendirildiğinde, Batılı ülkelerin bu konudaki terminolojik hamlelerine karşı dikkatli bir tutum takındığı, özellikle Batı Trakya'nın talep edildiği ve Yunanistan'a ait olduğunun kabul edilmediği bir ortamda buna ilişkin müzakereden kaçındığı görülmektedir.

İki tarafın konuya ilişkin duruşlarının birbirinden farklı noktalarda olduğu bir ortamda azınlıklara ilişkin üçüncü oturum, 14 Aralık 1922'de İsmet Paşa'nın konuşmasıyla başlamıştı. Curzon'un öne sürdüğü fikirlere nüfus verileriyle karşı çıkan İsmet Paşa, Türkiye'de iddia edildiği kadar Ermeni yaşamadığını vurgulamıştı. Curzon'un ısrar ettiği Cemiyet-i Akvam'ın gözlemciliği konusunda ise Türkiye'nin en kısa vakitte bu cemiyete üye olarak katılmak

³⁶ Lozan Barış Konferansı, Takım I, C.1, Kitap 1, 188-200.

³⁷ Lozan Barış Konferansı, Takım I, C.1, Kitap 1, 201-207.

³⁸ Lozan Barış Konferansı, Takım I, C.1, Kitap 1, 208-218.

istediğini, ancak önceki antlaşma ve tecrübelerin ışığında böyle bir denetimi kabul etmenin Türkiye'nin egemenliğine zarar vereceğini düşündüğünü tekrarlamıştı.³⁹ Bu açıdan İsmet Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda antlaşmalarla azınlıklara tanıdığı geniş haklar sebebiyle diplomatik açıdan zor durumda kalmasını göz önünde bulundurduğu takip edilmektedir. Doğal olarak yeni süreçte, bu tarz müdahalelere imkân vermek istememişti.

Nihayetinde İtalyan Montagna başkanlığındaki "Azınlıklar Alt Komisyonu",⁴⁰ taraflar arasında yapılan müzakerelerin ardından 7 Ocak 1923'te bir rapor hazırlamıştı.⁴¹ Böylece konunun tartışılmasına 9 Ocak'taki ana komisyonda devam edilmişti. Montagna, alt komisyonun raporunu okuyarak uzlaşılan konuları şöyle açıklamıştı:

- Yurttaşlık ve siyasal hukuk konuları bakımından Müslüman olmayan azınlıklarla Müslüman Türk uyrukları arasında, yaşadıkları ülkelerde tam bir karşılıklılık esasının benimsenmesi,

- Azınlıklara yaşadıkları ülkede din, dil (lisan), eğitim ve basın özgürlüğünün tanınması,

- Azınlıklarının vakıf, sosyal içerikli ve dinî kurumlarının faaliyetlerini özgürce sürdürmelerine izin verilmesi,

Uzlaşılmayan konuların başında ise diğer devletlerin Türkiye'de yaşayan bazı etnik toplulukların azınlık sayılmasına dair talepleri ve bunun Türk heyetince kesin bir şekilde reddedilmesi vardı. Türk heyeti ayrıca Müttefiklerin öne sürdüğü azınlıkların askerlikten muaf tutulması ile genel affın kapsamına da karşı çıkmıştı.⁴²

Bunun üzerine söz alan Fransız temsilcisi Barrere, Müttefiklerin Türkiye ile uzlaşabilmek için Cemiyet-i Akvam'ın Türkiye'de denetleyici rolünden vazgeçtiğini ve azınlıklara ilişkin garantilerin yalnızca Müslüman olmayanları kapsamasına razı olduğu yönünde bir açıklama yapmıştı. Curzon da bunun üzerinde durmuş ve Müslüman olan -kendilerinin Türkiye'deki azınlıklardan gördükleri- Kürtler, Çerkezler ve Arapların da gayrimüslimler gibi azınlık haklarından yararlanma taleplerini geriye bıraktıklarını bildirmişti. Yine de Rumlar dışındaki gayrimüslim unsurlardan Ermeniler, Yahudiler, Asuriler ve Bulgarların temsilcilerinin de dinlenmesini ve onların haklarına ilişkin konuların müzakere edilmesini istemişti. Curzon, ayrıca Türkiye'de yaşayan Ermeniler için Türk vali idaresinde kültürlerini özerkçe yaşayabilecekleri bir bölge verilmesini, Asurilerin ve Keldanilerin dinlerini ve dillerini uygulama noktasında Türkiye'nin tam garanti vermesini talep etmişti. Müttefiklerin bu görüşleri üzerine İsmet Paşa'nın cevabına bakıldığında, müttefikler "azınlık" terimine sınırlı bir anlam verilmeyi taviz gibi gösteriyordu. Zaten Türkiye'de Müslüman bir azınlık yoktu. Bu unsurların hepsi yekvücuttu ve aralarında herhangi bir ayırım bulunmuyordu. Rumlar dışındaki Müslüman olmayan azınlıklara ise hakları verilmişti. Buna dönük garanti de sunulabilirdi. Azınlıkların askerlikten muaf olması ve genel af talebine ise karşıydı.⁴³ Şu ana kadar zikredildiği üzere azınlıklar sorunu, ana komisyonun dört toplantısı ile alt komisyonun

³⁹ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Çeviren Seha L. Meray, Takım I, C.1, Kitap 2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2018): 1-13, 186-210, 247-266.

⁴⁰ Alt Komisyon ve genel komisyondaki tutanaklar için ayrıca bkz. *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 219-229.

⁴¹ 19 sayılı tutanağa ek olarak hazırlanan raporun detayları için bkz. *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 309-314.

⁴² *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 295-297; Gülnihal Bozkurt, "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/56, (2003): 494.

⁴³ *Lozan Barış Konferansı*, Takım I, C.1, Kitap 1, 298-308.

incelemeleri ve hazırladığı raporlarla etraflıca ele alınmıştı. Buna göre tarafların kendi perspektifini beyan etmesiyle tartışılan konu, Türk tarafının egemenliği kısıtlayıcı hususlara yanaşmaması ve bu konuda kesin bir tutum sergilemesiyle Müttefik ülke temsilcilerinin bazı taleplerden vazgeçmelerine neden olmuştu. Türkiye ise Cemiyet-i Akvam'a gireceğini ifade etmişti.

Görüşmelerin sonucunda uzlaşmaya varılan konulara dair 10 maddelik "Azınlıkların Korunmasına İlişkin Maddeler Tasarısı Ek 1" yayınlanmıştı. Bu maddelerden 9'u Lozan Antlaşması'nın metninde hemen hemen aynı ibarelerle ve ifadelerle yer alacaktı. Sadece 8. maddede belirtilen ve müzakereler sırasında Türk heyetince karşı çıkılan azınlıkların belli bir vergi karşılığında askerlikten muaf tutulması hususu, Türkiye tarafından reddedildiği ve diğer devletlerin de nihayet bunu kabul etmesiyle metninde yer almamıştı.⁴⁴ Ayrıca "Ek 2" olarak yıllardır süren savaşlar nedeniyle meydana gelen suçlara yönelik "Genel Affa İlişkin Bildiri Tasarısı" yayımlanmıştı. Ancak bu konu üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamadığı için metinde, Türk temsilci heyetinin sunduğu üç maddelik tasarı ile müttefik temsilci heyetinin (Yunanistan dâhil) sunduğu altı maddelik tasarı ayrı ayrı zikredilmişti.⁴⁵

Öte yandan mübadele konusu ise Türkiye ve Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Buna Bağlı Protokol" ile çözüme ulaşılmıştı. Bu protokol Lozan Antlaşması'nın eki olarak yürürlüğe girecekti.⁴⁶

Aynı şekilde Fener Rum Patrikhanesi de müzakere edilen başlıklar arasındaydı. Türk heyeti, daha önceki devlete karşı girişimleri ve Rumların mübadele edileceği ve bu kurumun işlevsiz kalacağı düşüncesiyle Patrikhanenin de Türkiye dışına çıkartılmasını talep etmişti. Şüphesiz İstanbul'u dinî ve manevi anlamda kendileri için önemli gören Yunanistan, buradaki Rum nüfusun mübadele edilmesine karşı çıkmıştı.⁴⁷ Bu konu, Lozan sonrası uygulama aşamasında iki ülke arasında gerginliğe yol açacaktı.

Lozan Barış Konferansı devam ederken Mustafa Kemal Paşa da bu konu hakkında yaptığı değerlendirmede; mübadelenin esas gündemlerinde olduğunu, uzun zamandır memlekette fitne tohumları saçan ve Hristiyan vatandaşların da huzur ve refahına kasteden Patrikhanenin İstanbul'da kalmasının uygun olmayacağını ve Yunanistan'a taşınması gerektiğini belirtmişti.⁴⁸

Nihayetinde Konferans'ta farklı başlıklarda aylarca süren çetin müzakerelerden sonra Türkiye ve İtilaf devletleri arasında Lozan Antlaşması imzalanmıştı.⁴⁹ 143 madde ve 17 protokolü olan Antlaşma'da,⁵⁰ azınlıklar konusu "Fasıl III: Ekalliyetlerin Himayesi/Azınlıkların Korunması" başlığı altında 37 ile 45. maddeler arasında hükme bağlanmış olup ayrıca Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak (EK 2) zikredilen mübadele

⁴⁴ 19 Sayılı Tutanağa Ek 1 "Azınlıkların Korunmasına İlişkin Maddeler Tasarısı" için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I, C.1, Kitap 1, 316-317.

⁴⁵ 19 Sayılı Tutanağa Ek "Genel Affa İlişkin Bildiri Tasarısı" için bkz. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I, C.1, Kitap 1, 318-319.

⁴⁶ Necdet Aysal, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü," *Geçmişten Günümüze Göç*, C1, Editör Osman Köse, (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2017) 641.

⁴⁷ Demirağ, *Lozan Konferansı'nda Azınlıklar*, 110-132.

⁴⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Açıklamalı Dizin İle), Cilt III, (I-II), 5. baskı, (Ankara: ATAM Yayınları, 2006), 458.

⁴⁹ İleriş Kemal, *Lozan'ın Deşifresi*, (Ankara: Kripto Yayınları, 2018): 37.

⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 38068/154267/35.

protokolü yer almıştı.⁵¹ Bu protokolün 2. maddesine göre İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri mübadele kapsamı dışında tutulmuştu. Yine aynı maddeye göre Batı Trakya Türkleri, Batı Trakya Müslümanları olarak zikredilmiş, ırkî değil dinî bir terim kullanılmıştı. Tanımlama Türkiye'nin isteğine göre yapılmıştı. Böylece Türkiye ve Yunanistan'da kalacak Müslüman ve Müslüman olmayan azınlıklar, Lozan'ın 37-45. maddelerine tâbi olacaktı.⁵² Neticede azınlıklar sorununda Türkiye, mübadele konusundaki hedeflerine büyük ölçüde ulaşmıştı. Ancak Müttefiklerin istediği bazı hususlar da karşılıklılık ilkesi çerçevesinde kabul edilmişti.

2.2. Antlaşma'nın Azınlıklara İlişkin Maddelerinin Değerlendirilmesi

Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığı uluslararası alanda kabul edilmiş olup Sevr'de dayatılan egemenliğe aykırı birçok husus geçersiz kılınmıştı. Bununla birlikte azınlıklara ilişkin İtilaf devletlerinin verdiği tavizler kadar Türkiye'nin de bazı tavizler verdiği ve bu şekilde uzlaşmaya varıldığı gözlemlenmektedir.⁵³ Antlaşma'nın, azınlıklara ilişkin maddelerinin (37-45) hangi hükümleri içerdiğini, madde madde analiz etmek yerinde olacaktır.⁵⁴

37. *Maddenin Analizi:* Bu madde ile Türkiye, azınlık hakları konusunda aşağıda belirtilen tüm maddeleri (38-45) temel yasalar olarak tanımayı ve Türkiye'nin kendi iç hukukuna göre çıkartacağı hiçbir mevzuatın, azınlıklarla ilgili temel yasalara aykırı olmayacağını taahhüt etmişti. Böylece azınlık hakları, uluslararası sözleşme ile garanti altına alınmış ve Türkiye'nin bunu değiştirmesine yönelik adım atmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Türkiye, Müttefiklerin -Cemiyet-i Akvam'ın azınlık haklarının uygulanmasının denetlemesine yönelik-maddeyi kabul etmese de bir uzlaşma seçeneği olarak bu hükmü kabul etmişti. Bu maddenin, iç mevzuatın azınlık haklarına mani olmayacağını belirten Sevr'in 140. maddesiyle benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Şüphesiz bu hükümlerin, sadece Türkiye için değil karşılıklılık esasıyla Batı Trakya'daki Müslüman azınlıkların (Türklerin) hakları çerçevesinde Yunanistan'ı da bağladığı 45. maddede vurgulanmıştır.⁵⁵

38. *Maddenin Analizi:* Türkiye; dil, din, ırk-soy ayırt etmeksizin tüm Türk vatandaşlarına eşit bir şekilde davranmayı ve tüm vatandaşlarının yaşam ve özgürlük haklarını en geniş şekilde korumayı kabul etmişti. Her din ve mezhep kendi inancını özgürce yaşayabilecek olup gayrimüslim azınlıklar, ülke menfaati için alınan tedbirler dışında göç ve seyahat özgürlüğüne sahip olacaktı. Burada dikkat çeken husus, Sevr'e kıyasla kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı

⁵¹ Baskın Oran bu konuda, Antlaşma metninde azınlıklar konusunun Sevr'in aksine ayrı bir başlıkta değil *Siyasi Hükümler* başlığı altında yer aldığına dikkat çekmiştir. Oran, "Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması", 225.

⁵² *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*. Takım II, C.2, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2018) 11-14; Metnin sadeleştirilmiş nüshaları için ayrıca bkz. *Düster Üçüncü Tertip*, C.5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931) 36-42, Kemal, *Lozan'ın Deşifresi*, 157-160, 217-224.

⁵³ Konuya ilişkin ayrıca bkz. Ali Ulvi Özdemir, "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, (2013): 175-176; 187-189; https://doi.org/10.1501/Tite_0000000393.

⁵⁴ Baskın Oran'ın maddelere dair analizi için bkz. Oran, "Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması", 225-238.

⁵⁵ Üstelik Yunanistan, Lozan'ı imzaladıktan sonra Yunan Sevr'i olarak bilinen ve 10 Ağustos 1920'de imzaladığı *Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına Dair Antlaşma'yı* (XVI. Protokol) da 29 Eylül ve 30 Ekim 1923 tarihli yasama kararlarıyla yürürlüğe koymuştur. Bkz. Baskın Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*. (Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 1999): 18-21.

durumlarda bu hakların sınırlandırılabilceğinin kabul edilmiş olmasıdır ki bu durum Türkiye açısından kazanımdı. Bu madde esasında Islahat Fermanı'ndan beri kanunla güvence altına alınan tüm vatandaşların kanun önünde eşit olduğunu belirten hususların biraz daha genişletilmiş haliydi. Maddede belirsiz olan husus ise "tüm Türk vatandaşları" ifadesiyle daha geniş kapsamda yorumlanabilecek bir duruma işaret etmesiydi.

39. *Maddenin Analizi:* Türk vatandaşı olan gayrimüslim azınlıkların, Müslüman Türk yurttaşlarıyla eşit medeni ve siyasal haklara sahip olacağı, hiçbir ayırım yapmaksızın herkesin memurluk ve diğer devlet kademelerinde görev alabileceği, resmî dilin Türkçe olmakla birlikte herkesin ticaret, din, basın vb. faaliyetlerde istediği dili serbestçe konuşabileceği ve mahkemelerde kendi anadillerini kullanabilecekleri hususlarının kabulüydü. Bu madde, Anayasa'da da belirtileceği üzere dil, kültür ve fikir birliği olan herkesin Türk vatandaşı olduğunu kabul eden "Vatandaşlık" tanımına uygundu. Lakin Sevr'le kıyaslandığında Sevr'de "ırk, dil ve din ayırt etmeksizin" gibi terimler yer almış; Lozan'da ise "gayrimüslim azınlıklar" ifadesi kullanılmıştı.

40. *Maddenin Analizi:* Gayrimüslim azınlıkların Türk yurttaşları ile hukuk bakımından aynı hak ve güvencelere sahip olacağı, gelirleri kendileri tarafından karşılanmak üzere her türlü sosyal, dinî ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmede özgür olduklarının kabulüydü. Bu, aynı şekilde Yunanistan'daki Müslümanlar için de geçerli olacaktı. Söz konusu uygulamaların Osmanlı Devleti'nde azınlıklara yönelik pratik bir uygulamanın devamı olduğu değerlendirilmektedir.

41. *Maddenin Analizi:* Türkiye bu madde ile gayrimüslim yurttaşların, çoğunlukla yaşadığı bölgelerde kendi anadilleriyle öğretim görmelerine olanak sağlayacağını taahhüt etmiş; ayrıca azınlıkları devlet bütçesinin eğitim, din ve yardımlaşma gelirlerinden pay alma konusunda hak sahibi kılınmıştı. Fakat Türkiye'ye, tüm azınlık okullarında Türkçe dersinin zorunlu olarak okutulabilmesi yetkisi de verilmişti. Bu maddenin Sevr'den farkı, Sevr'de olduğu gibi "ırk, din ve dil azınlığına mensup Türk vatandaşları" ifadesinin yer almaması; yani din üzerinden sınırlandırmanın yapılmasıydı. Aynı şekilde Sevr'de yer almayan azınlıklara ait okullarda Türkçe dersinin okutulması hakkı da bu maddeyle temin edilmişti.

42. *Maddenin Analizi:* Türkiye, bu maddeye göre azınlıkların ibadet mekânlarına yönelik her türlü koruyuculuğu üstlenirken, dinî kurumlar ile vakıf ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerine izin vermeyi ve kolaylık göstermeyi taahhüt etmişti. İlaveten azınlık grupların aile veya kişi statülerinin, kendi cemaat/grup törelerine göre çözümlenmesi konusunda anlayış gösterilmesi ve bu kapsamda devlet ve azınlık temsilcilerinin eşit bir şekilde temsil edileceği özel bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Anlaşmazlık durumunda da Cemiyet-i Akvam ve üçüncü tarafların hakemliğine başvurulacaktı. Bu hususlar da Osmanlı'dan itibaren uygulanan ve yeni dönemde devletin iç hukukuna göre düzenleme yapılmasını gerekli kılan hükümleri içermekteydi. Verilen bu garanti, devletteki hukuk birliğine aykırı gözükmeyle birlikte *Medeni Kanununun* çıkarılmasıyla azınlıklar bu maddedeki haklarından feragat ederek Türkiye'nin yasalarına tabi olacaklardı.

43. *Maddenin Analizi:* Bu madde din ve inanç hürriyeti ile ilgili olup azınlıkların herhangi bir zorlama veya baskıya tâbi tutulamayacağını ve her koşulda bu hakların koruma altında olduğunu teyit edilmesiydi. Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri tüm azınlıklara uyguladığı bir politikanın yeniden teyidi olan bu maddenin uygulanmasında herhangi bir sorun teşkil etmemişti.

44. *Maddenin Analizi:* Türkiye bu maddeyle gayrimüslim azınlıklara ilişkin kabul ettiği diğer maddelerin kendisi için uluslararası bir yükümlülük getirdiğini, diğer ülkelerin de Türkiye'deki azınlıklar sorunuyla ilgilenebileceklerini ve maddelere aykırı bir husus olması durumunda konuya dâhil olabileceklerini; bu kapsamda Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin ilgili maddelere yönelik herhangi bir aykırılık durumunda Türkiye'yi açık ve etkin bir şekilde uyarmaya yetkisi olduğunu kabul etmişti.⁵⁶ Dolayısıyla Sevr'deki gibi olmasa da Türkiye açısından kesin bir sınırlama vardı. Ancak bu husus Sevr'den farklı olarak "ırk, dil ve din" gibi geniş bir azınlık kavramında değil sadece gayrimüslim azınlıklar için kullanılmıştı. İtilaf devletleri ve Cemiyet-i Akvam'ın, azınlıklar bahanesiyle müdahalesine yönelik açık bir kapı bırakmakla birlikte Sevr'e kıyasla bunun bir sınırlandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir. Sonuç olarak bu madde, bir denetim yetkisi veya kuruluşunun tesisini değil, ilgili maddelerin uygulanmaması durumunda konuya ilgilenebileceklerini dile getiriyordu.

Yine bu maddeye göre azınlıklara ilişkin maddelerin Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin çoğunluğunun onayı olmadan değiştirilemeyeceğinin kabul edilmesi de Türkiye'nin bu konudaki inisiyatifini zayıflatmıştı. Anlaşılacağı üzere 44. madde, diğer tüm maddeleri tamamlayıcı nitelikteydi. Bir bakıma Müttefiklerin, Konferans'ta Türkiye'den talep ettiği garantiyi sınırlandırılmış bir şekilde de olsa almalarını sağlamıştı. Dolayısıyla Türkiye, bu maddeyle ilgili çıkabilecek uyuşmazlıkların, egemenlik hakları çerçevesinde bir iç mesele olamayacağını, iç işlerine karışmama ilkesini işletmeyeceğini ve bunun uluslararası uyuşmazlık konusu olabileceğini kabul ediyordu. Sonuç olarak bu madde, tarafların kendi görüşlerini kabul ettirmek adına iki tarafın da taviz verdiği ve bir uzlaşmayı ortaya çıkaran bir hükümdü. Nitekim Yunanistan'ın da aynı maddeye tâbi olduğu ve Batı Trakya Türkleri için de mevcut şartların geçerli olacağı ifade edilmelidir. Üstelik Türkiye'nin bu maddenin gerektirdiği hükümlerin uygulanmasından kaçınmadığı sürece denetime tabi olmaması da Sevr'e (151. maddede yer alan "azınlıklara ilişkin hükümlerin uygulanmasını garanti altına almak üzere İtilaf devletleri ve Cemiyet-i Akvam Konseyinin ortaklaşa gerekli tedbirleri alacağı" hükmü gibi) kıyasla bir kazanımdır. Yine Sevr'de azınlıkların haklarına riayet edilmesi hususu, maddelere uyulmaması durumunda Osmanlı'ya bırakılan İstanbul'un statüsünün değiştirilebileceği şartıyla güvence altına alınmıştı. Bu bakımdan Sevr'de Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenliğini açıkça tehdit eden hükümleri içerdiği görülen madde, Lozan'da egemenliği daha gözetici, ancak uluslararası hukukla sınırlayıcı bir çerçevede şekillenmişti.⁵⁷

45. *Maddenin Analizi:* Bu son madde ise Türkiye tarafından kabul edilen tüm bu hükümlerin mütekabiliyet esası çerçevesinde Yunanistan tarafından kabul edildiğini ve Batı Trakya'da yaşayan Türkler için "Müslüman Azınlıklar" ifadesi kullanmak suretiyle onların da aynı haklara sahip olduğunu garanti altına almıştı. Sevr'de yer almayan bu hüküm, Türkiye açısından dindaşları yani ırkdaşlarının haklarının korunması bağlamında elde ettiği bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

⁵⁶ Bu konudaki bir görüşe göre devletin iç ve dış egemenliği bulunmaktadır. Dış egemenliğin diğer ülkelerin egemenliğiyle çakışmasından ötürü sınırlandırmaya tabi tutulabileceği; iç hukukun ise uluslararası hukuku kabul eden devletler açısından "milli yetki kavramı" çerçevesinde uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmediği sürece egemenlik yetkilerinin kısıtlanmaksızın kullanılabilmesi belirtilmektedir. Bkz. Mehmet Dalar, "Egemenlik ve Uluslararası Hukuk Çelişkisi: Milli Yetki Kavramı Açısından Bir Analiz," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/27, (Kış 2009): 336-337.

⁵⁷ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, 544, 576.

Lozan Barış Antlaşması'nın detaylı analizi yapılan bu maddelerinin dışında Türkiye penceresinden hedef-sonuç ilişkisi bağlamında ne derece bir kazanım elde edildiğinin anlaşılması bakımından Sevr'in son derece ağır hükümler içeren bazı maddelerini de açıklamak gerekir.⁵⁸ Buna göre Sevr ve Lozan kıyaslandığında;

- Sevr'in 142. maddesinde belirtilen; Birinci Dünya Savaşı öncesi gayrimüslim olup sonradan Müslüman olanların ihtidalarının kabul edilmemesi ve bunların hür bir şekilde Müslüman olduğunu açıklamadan gayrimüslim kabul edilecekleri, savaş sırasında Türkiye'de işlendiği öne sürülen gayrimüslimlere yönelik katliamların araştırılması için Türk makamlarının gerekli soruşturmayı ve suçlular için gerekli infazları yapacağı, mağdur olanların şikâyetlerini dinlemek ve soruşturmak üzere Cemiyet-i Akvam tarafından tayin edilecek komisyonun çalışmalarına kolaylık sağlanacağı ve komisyonun vereceği kararların uygulanmasının kabul edileceği gibi⁵⁹ egemenliği kısıtlayıcı, devletin iç işlerine yönelik dış müdahaleye izin veren ayrıca sözde "katliamlar olduğunu" kabul eden ağır hükümler Lozan'da yer almamıştı.

- Yine 143. maddede zikredilen Türkiye'de ve Yunanistan'da kalan Türk ve Rum azınlıkların mübadelesine ilişkin Müttefiklerin uygun göreceği hükümleri kabul etmeyi taahhüt eden ve Türkiye açısından irade kullanımını kısıtlayan ve bir mecburiyete götüren bir hüküm de Lozan'da bulunmamaktadır. Aynı maddede Türkiye ve Yunanistan arasında mübadeleye ilişkin düzenlemelerin yapılacağı belirtilmişse de Türkiye'nin Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki *Növyi Antlaşması'nda* yer verilen karşılıklı göçe ilişkin hükümlerden feragat ettiği⁶⁰ hususu yer almıştı.

- Sevr'in 144. maddesindeki; Sevk ve İskân Kanunu⁶¹ sebebiyle terk edilmiş mallarla ilgili çıkartılan kanunun geçersizliğinin Türk Hükûmetince kabul edileceği, hükûmetin Türk olmayan azınlıkların evlerine dönüp taşınır-taşınmaz her türlü emvalini geri alması için kolaylık sağlayacağı, gerekli durumlarda Cemiyet-i Akvam Konseyince atanacak tahkim komisyonlarının bu alanda çalışmalar yapmasını ve hukuki, mali ve sosyal yaptırımları içeren ağır yükümlülükler de Lozan'da bulunmamaktaydı.

- Sevr'in 145. maddesinde yer aldığı üzere hükûmetin, ırksal azınlıkların orantılı temsil edileceği bir seçim sistemini düzenleyip Müttefiklerin onayına sunacağı gibi bir husus da Lozan'da yoktu. Ayrıca herhangi bir ortamda istedikleri bir dili kullanmalarına herhangi bir kısıtlama getirilemeyeceği gibi⁶² egemenliğin nasıl kullanılacağına dışarıdan karar verilmesi ve dil kullanımı konusunda hükûmetin tamamen yetkisiz kılınması gibi hükümler Lozan'da daha sınırlı şekilde yer bulmuştu.

⁵⁸ İki metne ilişkin kıyaslamaları içeren değerlendirmeler için ayrıca bkz. Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 228-235; Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümü", 286-287.

⁵⁹ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, 571-572.

⁶⁰ Erim, *Devletlerarası Hukuku*, 572.

⁶¹ Sevk ve İskân Kanunu hakkında bakınız: Güzin Çaykırın, "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükûmetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar," *Ermeni Araştırmaları*, 63, (Ağustos 2019): 117-119; Güzin Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*. (Ankara: Hece Yayınları, 2020), 144-151.

⁶² Erim, *Devletlerarası Hukuku*, 573-575.

- Yine Sevr'in ilgili maddelerinde, mütekabiliyet esası Türk ve Rumlar arasındaki mübadele ile sınırlandırılmışken, Lozan'ın 45. maddesiyle Türkiye tarafından kabul edilen tüm hususların karşılıklılık ilkesiyle Yunanistan'ın da kabul etmesi sağlanmıştı.⁶³

Sonuç olarak azınlıklara ilişkin ağır hükümleri barındıran Sevr'in 12 maddesine karşın Türkiye'nin haklarını ve tezlerini genel manada geçerli kılan Lozan Antlaşması'ndaki 9 madde, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni süreçteki azınlıklarla ilgili yükümlülüklerini ortaya koymuş ve bu hususta belirleyeceği politikanın çerçevesini çizmiştir.

3. Lozan Barış Antlaşması Sonrası Türkiye'deki Azınlıkların Durumu

3.1. Antlaşma Hükümlerinin Uygulanması ve Karşılaşılan Problemler

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması ile uzun süredir devam eden azınlıklar sorununa kapsamlı bir çözüm getirmiş ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarında olduğu gibi iç işlerine müdahale edilmesinin önüne geçmişti.⁶⁴ Böylece Türkiye, Batılı ülkelerin taleplerinin aksine sadece dinî ekalliyeti/"gayrimüslim azınlıklar" tabirini kabul etmişti. Antlaşma'ya göre azınlıklara ilişkin hususların, Türkiye'de yaşayan ve Türk vatandaşı olan Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarını kapsadığı fikri benimsenmişti.⁶⁵ İlaveten 1925'de imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve Oturma Sözleşmesi ile Bulgarlar da azınlık olarak değerlendirilecekti.⁶⁶

Cumhuriyet'in ilanı ile Antlaşma'nın azınlıklarla ilgili maddelerinin uygulamasına geçilmiş olup ilkin 42. maddeye göre gayrimüslim unsurların aile ve toplumsal işlerine dair cemaat temsilcilerinden oluşan komisyonlar oluşturulmuştu.⁶⁷ Bunlar Fener Rum Patrikhanesi, Ermeni Patrikhanesi ve Yahudi Hahambaşılığına bağlı olarak faaliyet gösteriyordu. Ayrıca azınlıklarla ilgili süreç ve işlemleri takip etmek üzere hükümet tarafından Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak "*Ekalliyetler Müdüriyeti*" kurulmuştu.⁶⁸

Öte yandan Cumhuriyetin ilanı ile anayasa ve yasalar, oluşturulmak istenen çağdaş hukuk düzenine göre yeniden ele alınmıştı. Nitekim Lozan Antlaşması'na ek protokole göre Türkiye, adalet sisteminde 5 yıl içinde düzenlemeler yapacaktı. Şüphesiz bu, azınlıkların haklarıyla yakından bağlantılıydı. Bu kapsamda şer'i hukuka dayanan yasalar yerine Batı ülkeleri örnek alınarak yeni yasalar hazırlanmıştı. Bu kapsamda 17 Şubat 1926'da *Türk Medeni Kanunu* kabul edilmiş; söz konusu kanunla Türk aile yapısı düzenlenerek toplumsal hayata dair yeni hukuki normlar yürürlüğe girmişti.⁶⁹

Türk Medeni Kanunu'nun çıkartılmasıyla; Lozan'a göre azınlıklar için kurulmuş karma komisyonlar, Adalet Bakanlığına başvurarak bu haklarından feragat ettiklerini ve Medeni Kanun'a tâbi olacaklarını bildirmişlerdi.⁷⁰ Fakat cemaatlerin bu talepleri, Müslüman olmayan bazı azınlıklara mensup bireyler tarafından doğrudan kabul edilmemiş ve Lozan'ın tanıdığı azınlık haklarının doğrudan bireylere tanınmış haklar olduğunu ve cemaatlerin feragatiyle kaybolmayacağını belirtilmişlerdi.⁷¹ Bu husus tartışmalara sebebiyet verse de kanunun

⁶³ Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümü", 286-287.

⁶⁴ İlker Hasan Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan," *TBB Dergisi*, 57, (2005): 316.

⁶⁵ Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan", 307; Seven, "Lozan'da Azınlık Kavramı", 125.

⁶⁶ Ağar, "Azınlık Hakları", 114.

⁶⁷ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 239.

⁶⁸ Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası", 271, 274.

⁶⁹ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020) 73-74.

⁷⁰ Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası" 276-277.

⁷¹ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü" 236-241; Budak, *99 Soruda Lozan*, 158-159.

getirdiği haklar kapsamında azınlık cemaatlerinin kendi rızalarıyla Lozan Antlaşması'nın 42. maddesindeki haklarından feragat etmesi, Türkiye'nin lehine bir gelişme olarak yorumlanabilir. Böylece Lozan'da, iç hukuku sınırlayabilecek bir madde geçersiz kılınmış ve hukuk birliği de sağlanmıştır.

Bir diğer düzenlemeyle Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkes, hangi dil, din, ırk ve soya mensup olursa olsun Türk vatandaşı kabul edilmiş ve yasalar önünde eşit sayılmıştır. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "Türkiye halkına din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla herkese Türk denir" ifadesiyle de tüm azınlıklar eşit birer Türk vatandaşı olarak görülmüştü.⁷² 1928'de çıkarılan *Türk Vatandaşlığı Kanunu* ile bu durum pekiştirilmişti. Azınlık cemaatlerinin dini vazifeler dışında dindashları adına diğer işleri yapma yetkileri de kaldırılmıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sahip olduğu eşit haklar azınlıklara da tanınmış; sahip oldukları eski ayrıcalıkları kaldırılmıştı.⁷³

Bahsedilenler dışında azınlıklara ilişkin Lozan Antlaşması'nın uygulanmasında gerek Türkiye gerekse Yunanistan bazı zorluklarla karşılaşmıştı. Antlaşmaya göre gerçekleşecek mübadelenin 1923-1930 yılları arasında uzun bir sürece yayılması ile bu aşamada sosyo-ekonomik ve toplumsal sorunların yaşanması önemli bir problem teşkil etmişti.⁷⁴ Zira Lozan Antlaşması'nın eki olarak yürürlüğe giren "Nüfus Değişimi Protokolü"ne göre 30 Ekim 1918 itibarıyla İstanbul'da yerleşik Rum Ortodoks Türk uyruklular ile Batı Trakya'da Müslüman dinînden Yunan uyruklular dışındaki Türkler ve Rumlar zorunlu nüfus mübadelesine/göçe tabiydi. Yine mübadele kapsamındaki arazide 18 Ekim 1912'den itibaren yerlerinden göç etmiş olanlar da mübadeleye tabi tutulacaktı.⁷⁵

Göçe tabi unsurların her çeşit taşınır malları yanında götürebilecekleri, taşınmazları üzerindeki haklarının ise saklı tutulacağı belirtilmişti. Mübadeleyi denetlemek üzere Türkiye ve Yunanistan tarafından 4'er delege ile Cemiyet-i Akvamca seçilecek 3 üyeden oluşan bir karma komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Mübadele kapsamında iki ülke arasındaki nüfus değişimine resmen Ekim 1923'te başlanmıştı. Bu işlemler için Türkiye'de *Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği* kurulmuştu. Ancak mübadele işini takip etmekle görevli karma komisyon çalışmalarına başladığında Türkiye ve Yunanistan arasında; mübadeleye tabi nüfusun yerleşim tarihini (1918 öncesi esas alınmış) her iki ülkenin de kendi iç kanunlarına göre belirlemek istemesi ile Yunanistan'ın, Türkiye'de daha çok Rum bırakmak istemesi yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Yunanistan tarafından Batı Trakya'daki Türklerin mallarının müsadere edilmesi üzerine Türkiye'de İstanbul'daki Rumların mallarını müsadere etmişti.⁷⁶

Aynı zamanda mübadeleye tabi olan Konstantinos Arapoğlu'nun Fener Rum Patriği seçilmesi farklı bir ihtilaf oluşturmuştu. Bu durum karşısında Türkiye Arapoğlu'nu sınır dışı etmiş; Yunanistan ise Türkiye'yi Cemiyet-i Akvam'a şikâyet etmiş fakat bir sonuç alamamıştı. Neticede birkaç yıl devam eden anlaşmazlık ve müzakerelerden sonra taraflar arasında önce 21 Haziran 1925'te Ankara'da, akabinde 1926'da Atina'da yeni bir antlaşma imzalanmıştı. Buna rağmen problemlerin tam anlamıyla giderilememesi üzerine 10 Haziran 1930'da

⁷² 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, [Erişim tarihi: 17.03.2024]

⁷³ Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası", 278-282.

⁷⁴ Köktaş ve Büyükbaş, "Lozan Antlaşması", 8.

⁷⁵ TBMM Tutanaklar/Kanunlar/Kararlar Bölümü,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf, [Erişim tarihi: 17.03.2024], 71-76.

⁷⁶ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 262-284.

Ankara'da yeni bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştı. Böylece mübadele konusu, İstanbul ve Batı Trakya'da oturan herkesin, hangi tarihte yerleşmiş olursa olsun mübadele dışı sayılmasıyla çözülmüştü.⁷⁷ Türkiye'de ikamet eden yaklaşık 1.2 milyon Hristiyan Ortodoks Rum, Yunanistan'a göç ederken, buna karşılık Yunanistan sınırlarında yaşayan 450 bin kadar Müslüman Türk, Türkiye'ye göç etmişti.⁷⁸

Sonuç olarak Lozan Barış Antlaşması'ndaki ilgili maddelerle çerçevesi belirlenen azınlıklar sorunu, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulama aşamasında belli iç ve dış problemlerle karşılaşılsa da ortaya çıkan sorunlar büyük ölçüde halledilmiştir. Bu açıdan 1930'lardan sonraki sürece bakıldığında Türkiye açısından bir azınlıklar sorununun olmadığı ve uzun yıllar diğer ülkelerin de bu konuda Türkiye nezdinde kayda değer bir girişim yapmadıkları görülmektedir.

3.2. Lozan'dan Günümüze Azınlıkların Durumu ve Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyetin ilanıyla Türk milliyetçiliği hâkim ideoloji olurken bu kapsamda ulus-devlet inşasına yönelik bir politika benimsenmişti. Diğer yandan etnik ve dinsel farklılıklardan ziyade kültürel ve dil merkezli Türk vatandaşlığı esas alınmıştı. Böylece şu ana kadar bahse konu azınlıklar, hukuki olarak Osmanlı'daki gibi "gayrimüslim" ve Lozan'da zikredildiği şekliyle "azınlık" olarak değil, eşit birer "Türk vatandaşı" olarak kabul edilmişti.⁷⁹ Nitekim Müslüman bir Türk ile her alanda aynı haklara sahip olan gayrimüslim unsurlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vekil olarak seçilmişti.⁸⁰ Esasında Türkiye'nin tarihsel birikimi ve sahip olduğu çok uluslu devlet geleneğiyle farklılıkları ayırt etmeyen bir anlayışta olduğu belirtilmelidir.

Lozan sonrasında azınlıkların durumu, hukuki olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına dönüşmüşse de uygulamada karşılaştıkları olumsuzluklar da olmuştu.⁸¹ Bu durumun yaşanmasında, azınlıkların Osmanlı'nın son döneminde ve özellikle Mütareke Dönemi'ndeki eylemlerinin Türk devlet hafızasında yer etmesinin etkili olduğu, dolayısıyla azınlıklara karşı temkinli yaklaşıldığı ifade edilmektedir.⁸² Nitekim 1930'lardan başlayarak 1960'lar kadar olan süreçte Trakya ve Çanakkale'deki bazı toplumsal olaylar, Varlık Vergisi'yle ticaret ve sanayi alanında büyük oranda yer alan gayrimüslimlerin ekonomik sıkıntılara uğraması, yine İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde Rumların ev ve işyerlerine yönelik saldırıların meydana geldiği 6-7 Eylül (1955) olayları yaşanmıştı. Lozan'da "gayrimüslim azınlık" olarak kabul edilen kesimler bu tarz olaylar ile karşılaşırsa da genel olarak Museviler ve Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti'nin idare sistemine entegre olmuştu.⁸³ Sorunlar genellikle Rumlarla sınırlı kalmış; olaylar sonrasında bazı Rumlar sınır dışı edilmişti. Esasen Kıbrıs olayları ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde Rumlarla yaşanan problemler devam etmiş ve Türkiye'deki

⁷⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983) 393-396.

⁷⁸ Mehmet Fatih Aysan, "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar," *Türkiye'de Toplumsal Değişim*, Editör Lütfi Sunar, (İstanbul: Nobel Yayınevi, 2014) 72.

⁷⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı, 5. baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993) 354; Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan," 90-91; Azmi Özcan, "Milliyetçilik," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı, 2020) 30:84-85.

⁸⁰ Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan", 309-310; Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 290-292.

⁸¹ Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümü", 288-297.

⁸² Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası", 283-284.

⁸³ Bu konuda da eleştiri getiren Baskın Oran, Süryanilerin bu gruba dâhil edilmediğini ancak bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Oran, "Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması", 230-231.

Rum nüfusu gittikçe azalmıştı.⁸⁴ Aynı şekilde 1980'li ve 90'lı yıllarda Türkiye'de Türkçe dışında başka dillerde öğrenim yapılamayacağı gibi bazı düzenlemeler getirilmişti.⁸⁵ Şüphesiz bu olaylar belli dönemlerde konjonktürel olarak ortaya çıkmış; toplumsal ve kitlesel bir etki içermemişti. Bir zaman sonra yanlışlığı fark edilen bu uygulamalardan geri dönülmüştü.

İfade edilen problemler zaman zaman uluslararası camia tarafından eleştirilmiş ve Lozan Antlaşması maddeleri gündeme getirilmişti. Bunlar yaşanmakla birlikte genel olarak gayrimüslim unsurların her türlü hak ve hukuka sahip birer yurttaş olarak din, ibadet, eğitim ve medeni haklarını kullanmada bir Türk vatandaşından eksik kaldığını ifade etmek mümkün değildir.⁸⁶ Aksine Türkiye devleti; bu azınlıkların kiliselerine ve okullarına kendi bütçesinden destek vermiş, vakıf arazileri, kilise arazileri, sosyal kuruluşlar ve eğitim binaları gibi yapıların inşasında da arazi ve ruhsat vermek suretiyle kolaylık sağlamıştı.⁸⁷

Yunanistan ise Lozan'a aykırı olarak Batı Trakya'daki Türkleri sindirme ve Türk kimliğinin inkârı, bu kapsamda onları eğitim haklarından alıkoyma veya bu konuda zorluk çıkarma, Türk okullarının sayısını azaltma, yurt içi ve yurt dışında dolaşım hakkını kısıtlama veya yaptırma tabi tutma, vakıf ve dernek kurma gibi örgütlenme özgürlüğü ile basın-iletişim ve ifade özgürlüklerinin ihlali, çalışma ve iş yeri konusunda engeller çıkartma, mülkiyet hakkının ihlali ve Türk asıllı vatandaşlara ait arazilerin çeşitli nedenlerle kamulaştırılması, müftü seçme, çeşitli sebeplerle siyasi vb. haklardan mahrum bırakma gibi uygulamalara yönelmişti.⁸⁸ Esasen Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasından sonra Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türklere yönelik baskıları da artmıştı.⁸⁹ Örneğin Batı Trakya Türklerinin siyasi sözcüsü olan Dr. Sadık Ahmet, Yunan hükümetinin keyfi ve baskıcı uygulamalarından birçok defa siyasi yasağa uğramış ve hapis cezasına çarptırılmıştı.⁹⁰ Yunanistan, Batı Trakya'daki Müslüman azınlıklara yönelik pek çok alandaki kısıtlayıcı ve baskıcı uygulamaları nedeniyle 1999, 2006, 2007 ve 2008'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından mahkûm edilse de bu tavrını sürdürmektedir.⁹¹ Buna karşı Yunanistan, baskılar yaptığını kabul etmemekte, Batı Trakya'daki azınlıklara gerekli hakların verildiğini iddia etmektedir.⁹²

Neticede yakın dönemde ve günümüzde Yunanistan'daki Türklere yönelik bazı engelleyici ve olumsuz uygulamalar devam etmektedir. Türkiye'de ise Lozan kapsamındaki gayrimüslimlere yönelik böyle bir hak gaspı yaşanmamaktadır. Yunanistan'ın Lozan'ın

⁸⁴ Şimşek, "Lozan'ın Getirdiği Statü", 308-400.

⁸⁵ Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan", 97-100.

⁸⁶ Bilal Eryılmaz ve Mücahit Bektaş, "Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)," *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5/2, (Eylül 2017): 29-45, <https://doi.org/10.14782/sbd.2017.64>.

⁸⁷ Bir örnek olarak Diyarbakır'daki Ermeni kilisesi, terörden zarar görmesi sonucu Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onarılarak hizmete açılmıştır. Bkz. Anadolu Ajansı, "Restore Edilen Surp Giragos Ermeni Kilisesi", <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/bakan-ersoy-restore-edilen-surp-giragos-ermeni-kilisesinin-acilisini-yapti/2581742>, [Erişim tarihi: 24.03.2024]

⁸⁸ Yunanistan'ın bu konuda yaptığı ihlallere dair detaylar için bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinden Batı Trakya Sorunu*. (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986): 72-134; Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, 23-70.

⁸⁹ Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, 25-26, 76.

⁹⁰ Anadolu Ajansı, "Batı Trakya Türklerinin Savunucusu Sadık Ahmet," <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bati-trakya-turklerinin-savunucusu-sadik-ahmet/1540420>, [Erişim tarihi: 23.03.2024]

⁹¹ Gizem Alioğlu Çakmak, "Bir "Avrupa" Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri," *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, 2, Ekim (2018): 159; Anadolu Ajansı, "Avrupa Konseyi AIHM kararlarını uygulamayan Yunanistan'ı bir kez daha uyardı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-konseyi-aihm-kararlarini-uygulamayan-yunanistan-i-bir-kez-daha-uyardi/2271565>; Avrupa Birliği Başkanlığı, "AIHM'den Yunanistan'a Mahkumiyet" <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=41558>, [Erişim tarihi: 24.03.2024]

⁹² Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinden Batı Trakya Sorunu*, 135-144.

maddelerini ihlal eden eylemlerine karşı ise Türkiye, benimsediği çok yönlü dış politikası ve bu kapsamda uluslararası dengeyi gözetmek zorunda kalması nedeniyle Batı ülkelerinden destek gören proaktif bir uygulamaya girişmemiştir. Bu da Yunanistan'a avantaj sağlamaktadır.⁹³

Tüm bunlardan hareketle belirtmek gerekir ki Lozan'da esasları belirlenen azınlıklar konusu, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin seyrinden yakından etkilenmektedir. Yunan hükûmetinin özellikle Batı Trakya'daki Türk azınlığa yönelik uygulamalarının iki ülke arasındaki ilişkiler ve Kıbrıs sorunuyla bağlantılı olarak değiştiği takip edilmektedir. Türkiye'deki Rumların sayısının 1970'li yıllar itibarıyla azalmasının Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türklere yönelik baskıları artırdığı da bir gerçektir.⁹⁴

Son olarak Lozan'daki azınlıklar konusunun günümüze yansımalarına dair belirtilmesi gereken bir husus da şudur: Antlaşma'nın azınlıklarla ilgili maddeleri Türkiye'de Rumlar başta olmak üzere Ermeniler ve Yahudi cemaatine yönelik bugüne kadar dönemsel istisnalar hariç genel çerçevede sorunsuz uygulanmıştır. Fakat Antlaşma'nın azınlıklarla ilgili maddelerindeki terminoloji sorunu nedeniyle güncel gelişmeler ışığında bazı yeni iddialar ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Antlaşma'nın bazı maddelerinde azınlıkların terimsel olarak farklı ifade edilmesi (*Müslüman olmayan azınlıklar, Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslüman olmayan uyruklar, tüm Türk uyrukları, Müslüman olmayan Türk uyrukları, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları*) dinsel azınlıklar dışındaki unsurların da azınlıklarla ilgili maddelerin kapsamında dâhil olduğuna dair değerlendirmelere kapı aralamıştır.⁹⁶ Baskın Oran, bu konuda Lozan'ın azınlıklarla ilgili maddelerinin dört hak grubuna yönelik olduğunu belirtmiştir ki bunlar şöyledir: Gayrimüslim Türkiye vatandaşları, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türkiye vatandaşları, tüm Türkiye vatandaşları ve Türkiye'de oturan herkes.⁹⁷ Söz konusu terminolojik ifadeler ve hükümler, Lozan metninde yer alsa da gayrimüslim azınlık dışında belirtilen unsurlara yönelik bütünüyle azınlık haklarının verildiği düşünülmemelidir.

Gerek Antlaşma'daki terminoloji karmaşasından kaynaklı boşluk, gerekse Batılıların bu konudaki geleneksel tutumları, bu ülkelerin -Türkiye'nin asla kabul etmediği bir şekilde- Kürtler, Aleviler gibi azınlık olarak değerlendirdikleri grupların haklarına yönelik müdahaleci bir söylem benimsemesine yol açmıştır. Nitekim Türkiye'nin yakın tarihteki Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik sürecinde gündeme getirilen konulardan biri yine azınlıklar olmuştur.⁹⁸ Türkiye'nin AB'ye uyum süreci, AB Müktesebatı ve bağlı olduğu uluslararası sözleşmeler, Avrupalı devletlerin Lozan Konferansı'nda öne sürdüğü "ulusal azınlık kavramını" gündeme getirmiştir. Bu kapsamda son yıllarda Türkiye'ye, kendi içerisinde yaşayan farklı mezhep ve ırktan olan insanlara hak tanması yönünde baskılar gelmiştir.⁹⁹ Türkiye ise AB uyum süreci

⁹³ Oran, *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*, 77-78.

⁹⁴ Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinden Batı Trakya Sorunu*, 145-156.

⁹⁵ Konuya ilişkin Yakup Açar'ın analiz ve değerlendirmeleri için bkz. Açar, "Azınlık Hakları", 114-119.

⁹⁶ Oran, "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümü", 297-301; Mustafa Budak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*. (İstanbul: KTB Yayınları, 2020) 261-264.

⁹⁷ Oran, Türkiye'nin Lozan'daki bu hükümleri tam olarak uygulamadığını da belirtmektedir. Bu görüşünü, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile ilgili mevzuatların, azınlıklara yönelik uygulanması gereken hususları engellediği şeklinde yorumlamaktadır. Oran'ın bu yorumu ile azınlık kavramını sadece gayrimüslimler olarak görmeyip Lozan'ın maddeleri üzerinden bahsettiği dört grup üzerinden daha geniş boyutta değerlendirdiğine dikkat çekmek gerekir. Bkz. Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramları*, 72-73, 83-104.

⁹⁸ Açar, "Azınlık Hakları" 127.

⁹⁹ Hasan Tunç, "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-2, (Haziran-Aralık 2004): 185-217; Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan", 313-316.

ve *Kopenhag Kriterleri* çerçevesinde 2001 ve 2004 yılında Anayasa'nın bazı maddelerinde değişikliğe giderek azınlıklara da yönelik bazı kısıtlayıcı hükümleri genişletmiştir. Keza 2002'den itibaren çıkarılan yedi adet AB Uyum Paketi de Türk yasalarındaki azınlık haklarına dair zedeleyici maddeleri iptal ederken bu hakları genişleten hükümlere yer verilmiştir.¹⁰⁰

Ancak Türkiye'nin, sadece gayrimüslim unsurların azınlık olduğu yönündeki tezinde bir değişme olmamıştır. Dolayısıyla gerek Lozan'daki terminolojiden gerekse AB kriterlerinden hareketle bu kapsama alınmaya çalışılan bu ülkenin asil vatandaşlarına (Kürt, Alevi vb. gibi) dair azınlık kavramını kabul etmeyerek Batı kaynaklı bu taleplere karşı çıkmakta, herhangi bir dış müdahaleye ve konunun istismar edilmesine izin vermemektedir. Lozan'da tanımlananın dışındaki azınlık varlığını kabul etmeyen Türkiye, AB tarafından tanınan "ulusal azınlıkların" korunmasına yönelik *Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi*'ni de imzalamamıştır.¹⁰¹ Buna karşı AB, 1998'den itibaren yıllık olarak yayımladığı Avrupa Toplulukları raporunda; Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması dışında bırakılan dinî ve etnik azınlıklara ilişkin yetersizliklerine atıflar yapmaktadır.¹⁰² Ancak şu ana kadar anlatıldığı üzere gayrimüslim unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak toplumdan kopuk değil aksine cemiyet hayatının asli birer ferdi durumundadırlar. Özetle azınlık kapsamına alınmaya çalışılan din, ırk ve mezhep farkı olsa da tüm unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit birer vatandaşı konumundadır.

Türkiye'nin bu konudaki uygulamalarına bakıldığında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, dine dayalı bir imparatorluk anlayışı yerine Türk milletini merkeze alan ulus-devlet inşasına yöneldiği görülmektedir. Böylece gayrimüslim unsurların dahi Türk olarak görüldüğü bir ortamda Müslüman olup etnik kökeni Türk olmayanlar da pek tabii Türk kabul edilmiştir. Yani ortak tarih, kültür, dil ve ortak yaşama anlayışına sahip olan herkes Türk milletinin bir parçasıdır.¹⁰³ Nitekim etnik, dilsel ve dinî farklılıkları olan grupların kimliklerini açıklamalarında bir mahsur görülmemiş; nüfus sayımlarında konuştuğu dilin ne olduğuna dair sorular yöneltilmiştir.¹⁰⁴ Şüphesiz bu husus devletin üniter yapısını ve ulus-devlet anlayışını bozmayacak sınırlılıklar dâhilinde olmuştur. Türkiye, yıllar içerisinde demokratikleşmeyi geliştirdikçe, kültürel çeşitliliği ve zenginlik olarak gördüğü farklı etnik kökene sahip vatandaşlarının etnik kimliğinden kaynaklanan kültürel haklarını geliştirmesine imkânlar da tanımıştır. Bu anlayış, esasında devletin bütünlüğünün korunmasının da bir gerekliliği olarak görülmüştür.¹⁰⁵ Neticede devletin "*Türklük*" tanımı, salt ırk olarak değil Anayasa'daki (1982) 66. maddesindeki vatandaşlık tanımında yer aldığı şekliyle "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür*" tanımıyla anlamlandırılmıştır.¹⁰⁶

Sonuç itibarıyla AB özelinde Batı merkezli yapılan azınlıklara ilişkin bağlamından kopartılmış söylemler, -Lozan'da büyük devletlerin Türkiye'ye kabul ettirmeye çalıştığı- Müslüman azınlıklar kapsamının yeni güncellenmiş şekli olarak değerlendirilmelidir. Eğer Avrupa'nın bu söylemleri gerçek olursa o vakit Türkiye'de Türk vatandaşlığı teriminin sarsılması, alt kimliklerin her birinin kendi topluluğu için özel haklar talep etmesi ve böylece

¹⁰⁰ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar Kavramları*, s.116-125.

¹⁰¹ Avrupa Toplulukları Komisyonu, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu*, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, [Erişim tarihi: 14.04.2024], 29.

¹⁰² Avrupa Toplulukları Komisyonu, *2001 Yılı İlerleme Raporu*, 100; Açar, "Azınlık Hakları" 127-128.

¹⁰³ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. 6. baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020) 188-190.

¹⁰⁴ *İstatistik Yıllığı, Başvekâlet İstatistik Umûm Müdürlüğü 1940-1941.12*, (Ankara: Ankara Basımevi, 1943) 74-75.

¹⁰⁵ Duman, "Azınlık Hakları ve Lozan", 307-311, 316; Altunpolat, "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan", 16-18.

¹⁰⁶ 1982 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, [Erişim tarihi: 19.03.2024]

devletin üniter yapısının tehlike altına girmesi ihtimali belirecektir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti yönetimi bugün, azınlıkların Lozan'daki haklarını uygularken, diğer yandan Antlaşma'nın kapsamı dışında öne sürülen azınlık kavramı üzerinden yeni gündem oluşturma gayretlerine karşı bir duruş sergilemektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyıldan itibaren milliyetçilik akımının etkisiyle bir problem sahası olarak gündeme gelen azınlıklar sorununun, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasıyla farklı bir sürece evrildiği görülmektedir. Bu dönemde gerçekleşen işgaller, azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerini artırırken Müttefiklerce Osmanlı Devleti'ne dikte edilen Sevr Antlaşması'nda azınlıklara verilmesi planlanan haklar, devletin siyasi ve hukuki egemenliğini yok saymaya yönelik olmuştur. Bunun dış müdahaleyi hiç olmadığı kadar yasal bir hale getirmeyi hedeflediği değerlendirilmektedir.

Tüm bunlara karşı ortaya çıkan Millî Mücadele Hareketi, bu konuda millî menfaatler doğrultusunda yeni bir politika benimsemiştir. Nitekim Türkiye ve İtilaf devletleri arasındaki barış şartlarının görüşüleceği Lozan Konferansı başladığında, Türk tarafı azınlıklara egemenliği zedeleyici hakların verilemeyeceğine, verilecek olan hakların karşılıklılık (mütakabiliyet) çerçevesinde olmasına ve Rum azınlıkların Yunanistan'daki Türklerle mübadelesinin sağlanmasına yönelik bir tutum benimsemiştir. Burada dikkat çekici nokta, Türk heyetinin etnik esaslı değil dinî esaslı, daha doğrusu sadece gayrimüslim azınlıkların varlığını kabul eden bir anlayışa sahip olmasıdır. Müttefiklerin ise konuyu Türkiye'nin iç işlerine müdahil olmaya devam etmek için etnik, dil ve mezhepsel gibi ayrımlarla ele aldıkları anlaşılmaktadır. Ancak Türk heyetinin kararlı tutumu sayesinde; azınlıkların hak kapsamının dil ve etnik ayrımları yapılarak genişletilmesinin, aynı şekilde bu konuda herhangi bir dış müdahale ve kontrol mekanizması kurulmasının önüne geçildiği tespit edilmiştir.

Dolayısıyla Lozan Barış Antlaşması, azınlıklar meselesini yalnızca Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik ilkeleri çerçevesinde çözümlenmekle kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet idaresinin azınlıklara yönelik uygulama yükümlüklerini de tespit etmiştir. Bu kapsamda çalışmada, Sevr ve Lozan Antlaşmaları'nın azınlıklarla ilgili maddeleri karşılaştırılarak, Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü koruma çabasının, Batılı devletlerin müdahaleci politikalarına karşı nasıl bir stratejik duruş sergilediği detaylandırılmıştır.

Bu çerçevede Sevr ve Lozan'daki azınlık hükümleri karşılaştırıldığında, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin egemenlik haklarını koruyan, iç hukukunu önceleyen ve lehine olan maddelerin bulunduğu ifade edilmelidir. Sevr'de ise devletin egemenliğini yok sayan ve dış müdahaleyi açık hale getiren çok sayıda madde bulunmaktadır ki bunlar Lozan'da geçersiz kılınmıştır. Bununla birlikte iki metinde de içeriği itibarıyla azınlıklarla ilgili maddeler temel yasalar olarak tanınmış, hiçbir kanunun bu maddelere aykırı olmayacağı ilkesi benimsenmiştir. İki antlaşma arasında bazı terminolojik farklar (Lozan'da gayrimüslim azınlıklar-Müslüman azınlıklar) - (Sevr'de Türk azınlık unsurlar-Rum azınlık unsurlar) bulunduğu gibi Lozan'da farklı yorumlamalara -özellikle son yıllarda- sebebiyet veren terminolojik belirsizliklerin bulunduğu belirtilmelidir. Çalışmada da dikkat çekildiği üzere Antlaşmada metnindeki azınlıklara dair terminolojik farklılıklar, bu konuda uluslararası söylem ve taleplerin ortaya çıkmasına kapı aralamaktadır. Nitekim Türkiye'deki bir kısım liberal ve sol görüşlü kişiler de azınlık kavramının hem Lozan'daki ifadeler hem de günümüzdeki şartlar (AB kriterleri dâhil) itibarıyla genişletilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Söz konusu iddia ve taleplere rağmen Lozan Barış Antlaşması ile azınlık tanımlamasının gayrimüslim azınlıklar olarak yapıldığını ve Türkiye’de yaşayan herkesin hangi dil, din, ırk ve soya mensup olursa olsun Türk vatandaşı kabul edilerek yasalar önünde eşit sayıldığını ifade etmek gerekir. Esasen Türk devletinin tarihten gelen bir davranış geleneği olarak egemenlik ve bağımsızlığına yönelik tehdit ve tehlike olmadıkça azınlıklara/gayrimüslimlere herhangi bir ayrımcılık yapmadığı da vurgulanmalıdır.

Çalışmada da Türkiye’nin Lozan’dan günümüze kadar süregelen uygulamalarına bakılarak gayrimüslim azınlıkların başta eğitim, din ve kültürel hakları olmak üzere tüm haklarını güvence altına aldığı; çeşitli dönemlerdeki toplumsal olaylara rağmen bu konudaki hukuki çerçeveyi hassas bir şekilde koruduğuna dair tespitlerde bulunulmuştur.

Bu bağlamda gayrimüslim azınlıkların; Medeni Kanun ile Türk hukuk yapısına entegre olmalarıyla Lozan’da tanınan bazı haklarından feragat etmelerinin, vatandaşlık çatısı altında devlet ve toplum nazarındaki bütünleşmelerine katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Her ne kadar bu alanda en detaylı çalışmaları yapan isimlerden biri olan Baskın Oran bu görüşe itirazlarını dile getirirse de ilerleyen yıllarda azınlıklara yönelik Lozan Antlaşması’nın uygulanma esaslarını Batılıların gündeme getirebileceği engellemelerin yaşanmadığı belirtilmelidir. Elbette ki azınlık unsurlar için siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan dönemsel ve kısa süreli bazı sorunlar yaşanmıştır. Ancak bu durum, içinde bulunulan şartların bir gereği olarak ve geçmiş tecrübelerden hareketle bir ön alma ve devletin bekasına yönelik bir savunma refleksi olarak ortaya çıkmıştır.

Konunun Yunanistan ayağında ise Batı Trakya’da yaşayan Müslüman azınlıklar yani Türklerin, Lozan’da tanınan haklarının engellendiği ve çok sayıda ihlal ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Türkiye’nin ve Yunanistan’ın Lozan’ın azınlık hükümlerini uygulamadaki vaziyeti karşılaştırıldığında Türkiye’nin tartışmasız bir hoşgörüyü sahip olduğu belirtilmelidir. Zaman içerisinde Rumların Batı Trakya’dakine nazaran sayısının azalması, bu hoşgörüyü ortadan kaldırmayacaktır.

İfade edilmesi gereken son bir husus da azınlık kavramının yakın dönemde kapsamının genişletilmesine ilişkin yaklaşım ve taleplerle alakalıdır. Türkiye Cumhuriyeti, her ne olursa olsun Lozan’daki azınlıklar görüşünü temel alarak bu tutumunu korumakta ve bunu devletin üniter yapısı ve bekası için elzem görmektedir. Ancak bu durum, özellikle son yıllarda Türkiye’nin attığı adımlara ilişkindir. Nitekim Türkiye’nin AB’ye uyum süreciyle bağlantılı olarak yaptığı mevzuat değişiklikleri, bunun yanı sıra Kürt asıllı vatandaşlarına yönelik öncelikle kültürel ve eğitim alanında attığı çeşitli adımlar ile hak ve özgürlükler konusunda liberal bir anlayış sergilediği tespit edilmiştir. Buna rağmen liberal ve uç sol görüşe sahip bazı kimseler, hem bu hakların yetersizliği hem de Lozan’daki hükümlerin ve AB uyum sürecinde değiştirilen kriterlerin tam olarak uygulanmadığını dile getirmektedirler.

Bu makalede de, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne uzanan süreçte azınlıklar sorununun tarihsel ve hukuki gelişimi ele alınmış; bu kapsamda Sevr Antlaşması ile karşılaştırmak suretiyle Türkiye’nin Lozan’da azınlıklar konusundaki kararlı duruşu ve sorunu çözme iradesi ortaya konmuştur. Çıkarımımıza göre azınlıklar konusunda net bir tutum benimsenmesi ile Türkiye açısından yaklaşık iki asırlık bir sorun olan azınlıklar konusu, Lozan Antlaşması’yla genel çerçevede çözümlenmiş ve bir iç işleyiş konusu olarak görülerek dış müdahaleye izin verilmemiştir. Geçen bir asırlık süreç de, bu sorunun çözüldüğünü ve Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki gibi devlet için bir sorun oluşturmadığını göstermektedir.

Bununla birlikte son yıllarda azınlık haklarına bakış açısı ve bu kapsama alınmaya çalışılan unsurlara ilişkin, devletin tutumu da değerlendirilmiştir. Şüphesiz Lozan'a kıyasla geçen yıllar içerisinde uluslararası hukuk normları değişim göstermiştir. Bu çerçevede hem Lozan'daki terminolojik farklılıktan kaynaklı yorum açık kısımların dile getirilmesi hem de Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin ortaya çıkması, bu konuyu tekrar kısıtlı da olsa gündeme getirmiştir. Öyle ki bu durum, çeşitli kesimlerce azınlık haklarının gerektiği gibi uygulanmadığı ve tam olarak uygulanması, keza devletin azınlık gördüğü grupların kapsamının genişletilmesine dair görüşlerin ileri sürülmesine sebebiyet vermiştir. Bunlara karşı, Türkiye'nin çeşitli adımlar atmakla birlikte Lozan ve sonrasında temel bakış açısını koruduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak son dönemde iç ve dış politikadaki bazı gelişmeler, azınlıklar sorununun Batı merkezli yeni argümanlarla gündeme getirilmesine neden olsa da Türkiye bu konudaki kararlı tutumunu sürdürmekte ve Lozan Barış Antlaşması ile buna uygun olarak yürürlüğe koyduğu Anayasa ve mevzuatlar çerçevesinde hareket etmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 38068/154267/35.

B. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938) (Açıklamalı Dizin İle). 5. b, Cilt I-II-III, Ankara: ATAM Yayınları, 2006.

ERİM, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

Milli Egemenlik Belgeleri. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Derleyen Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler. Çeviren Seha L. Meray, Takım I, C.1, Kitap 1-2, Takım II, C.2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2018.

Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. I. Cilt (1920-1945)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

2. Resmi Yayınlar

Düster Üçüncü Tertip, C.5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrinievvel 1340, İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931.

İstatistik Yıllığı, Başvekâlet İstatistik Umûm Müdürlüğü 1940-1941. C.12, Ankara: Ankara Basımevi, 1943.

3. Hatıralar

Atatürk, Kemal. *Nutuk Vesikalar*. 10. b, C.3, Hazırlayan, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

4. Araştırma ve Telif Eserler

A. Kitaplar

Baytok, Taner. *İngiliz Belgeleriyle Sev' den Lozan'a*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Bernard Lewis. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı, 5. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.

- Budak, Mustafa. *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. 5. baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Budak, Mustafa. *99 Soruda Lozan*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Budak, Mustafa. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Politika*. İstanbul: KTB Yayınları, 2020.
- Çaykırın, Güzin. *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*. Ankara: Hece Yayınları, 2020.
- Demirci, Sevtap. *Belgelerle Lozan*. 4. baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Helmreich, Paul C. *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiyenin Taksimi*. Çeviren Şerif Erol, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- İnan, Afet. *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. 6. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Kaya, Önder. *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004.
- Kemal, İlteriş. *Lozan'ın Deşifresi*. Ankara: Kripto Yayınları, 2018.
- Oran, Baskın. *Türk-Yunan İlişkilerinden Batı Trakya Sorunu*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1986.
- Oran, Baskın. *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*. Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, 1999.
- Oran, Baskın. *Türkiye'de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzat, İçtihat, Uygulama*. 7. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Şimşir, Bilal N. *Ermeni Meselesi 1774-2005*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005.
- Toprak, Zafer. *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*. 3. Kitap (Birinci Bölüm), 4. baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2018.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. Ankara: Belge Yayınları, 1987.
- Yalçın Durmuş. vd.,. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2012.
- B. Kitap Bölümleri**
- Aysal, Necdet. "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü." *Geçmişten Günümüze Göç*, 1, Editör Osman Köse, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017.
- Aysan, Mehmet Fatih. "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Yeni Meydan Okumalar." *Türkiye'de Toplumsal Değişim*, Editör Lütfi Sunar, İstanbul: Nobel Yayınları, 2014.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan. "Milliyetçilik." *19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler*, der: Birsen Öz, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Oran, Baskın. "Mudanya Silah Bırakışması ve Lausanne Barış Antlaşması." *Türk Dış Politikası*, C.I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- C. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri**
- Bozkurt, Gülnihal. "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/56, (2003): 483-505.
- Çakmak, Gizem Alioğlu. "Bir "Avrupa" Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri." *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, (Ekim 2018): 149-168.
- Çaykırın, Güzin. "Geçici Sevk ve İskân Kanunu Sonrası Osmanlı Hükümetinin Osmanlı Ordusunda Görevli Ermeni Asker ve Ailelerine Yönelik Uyguladığı Politikalar." *Ermeni Araştırmaları* 63, (Ağustos 2019): 115-132.
- Çetinkaya, Selma Göktürk. "Ankara'dan Lozan'a İsmet Paşa'nın Konferans Öncesindeki Günleri (5-20 Kasım 1922)." *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26/46, (2024): 116-133.

- Çilliler, Yavuz. "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları." *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10/2, (2015): 45-65. <https://doi.org/10.17550/aid.76834>.
- Dalar, Mehmet. "Egemenlik ve Uluslararası Hukuk Çelişkisi: Milli Yetki Kavramı Açısından Bir Analiz." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/27, (Kış 2009): 336-346.
- Duman, İlker Hasan. "Azınlık Hakları ve Lozan Antlaşması." *TBB Dergisi*, 57, (2005): 307-321.
- Güllü, Ramazan Erhan. "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları." *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7/2, (2018): 268-298.
- Güllü, Ramazan Erhan. "Osmanlı Devleti'nde Azınlık Var mıydı? Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Vatandaşlarının 19. Yüzyılda Değişen Hukuki Statüleri Hakkında Bir Değerlendirme." *BİLİG*, 95, (Güz 2020): 149-176. <https://doi.org/10.12995/bilig.9507>.
- Ertan, Temuçin Faik. "Sevr ve Lozan Antlaşmaları Hakkında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, (Bahar 2016): 21-37. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000438.
- Eryılmaz, Bilal ve Bektaş, Mücahit. "Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)." *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5/2, (Eylül 2017): 29-45. <https://doi.org/10.14782/sbd.2017.64>.
- Köktaş, Nilgün Atıcı ve Büyükbaş, Hakkı. "Lozan Antlaşması, Dinî Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu." *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3/2, (2016): 1-11.
- Oran, Baskın. "Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49/3, (1994): 283-301. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001728.
- Özcan, Azmi. "Milliyetçilik," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı, 2020) 30:84-85.
- Özdemir, Ali Ulvi. "Lozan'da Başarıyı Ölçmek: Konular Bazında Bir Değerlendirme." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, (2013): 155-200. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000393.
- Tunç, Hasan. "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları Sorunu ve Türkiye." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1-2, (Haziran-Aralık 2004): 185-217.
- Uzun, Turgay. "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, (2000): 257-275.

5. Tezler

- Altunpolat, Remzi. "Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye'de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Ağar, Yakup. "Azınlık Hakları Küreselleşme-AB-Türkiye." Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2007.
- Demirağ, Sinan. "Lozan Konferansı'nda Azınlıklar (Ekalliyetler) Meselesinin Türk Kamuoyuna Yansımaları." Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2015.
- Girit, Oya. "Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Seven, Özlem. "Lozan'da Azınlık Kavramı ve İki Dünya Savaşı Arası Dönemdeki Uygulamaları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Şimşek, Halil. "Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923-1974)." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006.

6. Elektronik Kaynaklar

- Anadolu Ajansı, “Batı Trakya Türklerinin Savunucusu Sadık Ahmet,”
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bati-trakya-turklerinin-savunucusu-sadik-ahmet/1540420>, [Erişim tarihi: 23.03.2024]
- Anadolu Ajansı, “Restore Edilen Surp Giragos Ermeni Kilisesi”,
<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/bakan-ersoy-restore-edilen-surp-giragos-ermeni-kilisesinin-acilisini-yapti/2581742>, [Erişim tarihi: 24.03.2024]
- Anadolu Ajansı, “Avrupa Konseyi AİHM kararlarını uygulamayan Yunanistan’ı bir kez daha uyardı”,
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-konseyi-aihm-kararlarini-uygulamayan-yunanistan-i-bir-kez-daha-uyardi/2271565>; [Erişim tarihi: 24.03.2024]
- Avrupa Birliği Başkanlığı, “AİHM'den Yunanistan’a Mahkumiyet”
<https://www.ab.gov.tr/p.php?e=41558>, [Erişim tarihi: 24.03.2024]
- Avrupa Toplulukları Komisyonu, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu*,
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, [Erişim tarihi: 14.04.2024]
- TBMM Tutanaklar/Kanunlar/Kararlar Bölümü,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf, [Erişim tarihi: 17.03.2024]
- 1924 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/>, [Erişim tarihi: 17.04.2024]
- 1982 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, [Erişim tarihi: 19.03.2024]

Summary

Since the Ottoman Empire was a large state with vast territories, it had a multiethnic population and harbored people of various languages, religions and races. Since Sharia law was valid, Ottoman citizens were subject to legal status as Muslims and non-Muslims in terms of religion. In this process, it is seen evident that the Ottoman Empire, with its policy of tolerance and the religious and social freedoms it granted to non-Muslims, had an administration that enabled these elements to live in peace and security. It should be emphasized that this feature was much more advanced than in many European countries in during the Middle and New Ages.

On the other hand, the nationalism movement, which manifested itself as one of the results of the Age of Enlightenment in Europe in the 18th century and the French Revolution towards the end of the century, also affected the Ottoman Empire. During this period (early 19th century), when European countries became stronger and the Ottoman Empire weakened politically and militarily, non-Muslim elements within the Ottoman Empire attempted independence movements with the developing national consciousness. As a matter of fact, various nationalist revolts broke out, particularly in the Balkans. As a result, the attempts of the great states of Europe and Russia to interfere in the internal affairs of the Ottoman Empire by supporting the Christian elements, which they considered close to them in terms of religion and sect, brought the "Minorities Issue" to the agenda. Thus, it should be stated that the issue was a problem that emerged with the nationalism movement for the Ottoman Empire.

In order to maintain the integrity of the state, the Ottoman Empire tried to ensure the loyalty of non-Muslims to the state by expanding their rights through new legal regulations and various actions. However, these attempts did not yield any significant results and many of the minority elements supported by foreign powers took a stance against the state at every opportunity. In this sense, the First World War constituted a breakthrough. The Ottoman Empire lost many territories and left the war defeated. While the occupations of the Entente states took place with the acceptance of the harsh terms of the armistice, Armenian, Greek, Arab and even political Kurdish demands for independence and/or territory came to the agenda. Against all these, military success was achieved thanks to the National Struggle in Anatolia. This paved the way for negotiations for a peace treaty. The Lausanne Conference was an extremely critical platform where the solution of the issues accumulated over the years would be discussed.

At the Conference, the Entente states approached the issue of minorities within the framework of their long-standing habits and their own terminological interpretations. Accordingly, they categorized minorities not only in terms of religion but also in terms of ethnicity, language and sect, and aimed to have the issues they had included in the Treaty of Sèvres according to their own policies accepted at Lausanne. The Turkish delegation, which was aware of the problems and difficulties experienced by the Ottoman Empire in this regard, took a firm stance and argued that minorities should be handled only from a religious point of view and did not accept the supervision of the rights to be granted to minorities by any international commission.

As a result, when the aforementioned articles of Lausanne are analysed, it is seen that Turkey was largely successful in getting the Entente states to accept its demands during the negotiations. These were the issues put forward by the Entente states during the negotiations, such as the establishment of an organisation in Turkey by the League of Nations for inspection/monitoring purposes, the exemption of minorities from military service in return for taxes, the demand for the distinction of linguistic and racial minorities other than religious minorities, and the guarantee for Muslim minorities.

However, the fact that these articles are above Turkey's internal legal regulations, that they are internationally binding, that they impose responsibility on Turkey and that they will not be changed without international consensus, are the articles that ensure the wishes of the Entente states. Nevertheless, since the relevant provisions were also binding on Greece within the framework of reciprocity and would preserve the rights of the Turks there, they were accepted for a compromise to be made in accordance with the conditions of the period. In this respect, it has been determined that the minority articles in Lausanne have a feature that is based on national sovereignty and rejects foreign intervention and limits a possible binding.

As a result, the issue of minorities has evolved into an international dimension in the last 200 years, not only in the eyes of the Turkish state, but also due to the separatist activities of internal elements and the provocations and abuses of Western countries on this issue. Based on its experiences, Turkey tried to limit this issue in the Treaty of Lausanne within a framework that largely fulfils its own wishes. In the recent period and today, with various parameters such as neoclassical philosophical approaches, political paradigms and foreign policy developments, discourses on expanding the scope of minorities in Turkey are being developed centred on the West. On the other hand, Turkey maintains its minorities policy in line with its unitary state understanding and the Lausanne Treaty.